МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ДОВІДНИК ТЕРМІНІВ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ З ПИТАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Видання 2-ге, доповнене і перероблене

Видавництво
«Юридика»
2026

УДК 343.1:341.645.5:061.1ЄСПЛ(036)
Д58

Укладачі:
Л. І. Аркуша, В. К. Волошина, В. А. Завтур, В. В. Сидорчук, М. М. Стоянов, О. О. Торбас, І. В. Шугалевич

Рецензенти:

Тимур ЛОСКУТОВ – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням Навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ;

Іван ТІТКО – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Д58 Довідник термінів в практиці ЄСПЛ з питань кримінального судочинства / укладачі: Л. І. Аркуша, В. К. Волошина, В. А. Завтур та ін. – Видання 2-ге, доповнене і перероблене. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2026. – 50 с.

ISBN 978-617-8804-60-2

Довідник містить терміни та словосполучення у сфері кримінального права та процесу, зміст яких розкрито у практиці Європейського суду з прав людини. Видання спрямоване на систематизацію правових позицій ЄСПЛ та забезпечення зручного доступу до них у процесі правозастосування, наукової і навчальної діяльності. Терміни та словосполучення розміщено в алфавітному порядку, що полегшує пошук необхідної інформації. Друге, доповнене і перероблене видання містить уточнені та нові матеріали, спрямовані на вдосконалення змісту й систематизації довідника. Видання буде корисне суддям, прокурорам, адвокатам, науковцям, викладачам, здобувачам вищої освіти та іншим особам, які використовують практику ЄСПЛ у професійній, навчальній або науковій діяльності.

УДК 343.1:341.645.5:061.1ЄСПЛ(036)

© Л. І. Аркуша, В. К. Волошина, В. А. Завтур, В. В. Сидорчук, М. М. Стоянов, О. О. Торбас, І. В. Шугалевич, 2026
Національний університет «Одеська юридична академія»

ISBN 978-617-8804-60-2

ЗМІСТ

Передмова 7

А

Адекватний час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту 9

Б

Безсторонність 9
Безсторонність суду 9

В

Відкритість судового розгляду (обмеження) 9
Відмова від права на правову допомогу 10
Відповідальність держави за презюмовану смерть 10
Вмотивованість судових рішень 11
Втручання 11

Г

Гарантії проти тиску на суд 11
Гарантія явки до суду 12

Д

Допустимість доказів 12
Доступ до доказів 12

Е

Екстрадиція (обмеження) 12
Ефективна судова система 13
Ефективна судова система (обов'язок держави) 13
Ефективна участь у кримінальному провадженні 13
Ефективне розслідування 13
Ефективне розслідування поганого поводження (ознака) 14
Ефективний засіб правового захисту (поняття) 14
Ефективний засіб правового захисту (ознаки) 14

Ж

Житло 15
Жодне свавільне утримання ніколи не може вважатися законним 15
Жорстоке поводження 15

З

Закон 16
Закон (властивості) 16

Законне тримання під вартою....16
Законність затримання....17
Затримання (незадокументоване)....17
Згідно із законом....18
Змагальність процесу....18
Змагальність сторін....18

К

Катування....18
Кореспонденція....19

М

Межа абсолютно необхідного застосування сили....19

Н

Належне відправлення правосуддя....19
Не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею....19
Недоторканість права власності....20
Незадокументоване затримання особи....20
Незалежний суд (критерії оцінки)....20
Незалежний суд (поняття)....20
Незалежність осіб, які відповідальні за розслідування....20
Нелюдське та принижуюче гідність ставлення....21
Необхідний час для підготовки захисту....21
Необхідні можливості для підготовки захисту....21
Необхідність обмеження прав (поняття)....21
Необхідність обмеження прав (ознаки)....22
Ніякого покарання без закону....22

О

Обвинувачення....22
Обґрунтована підозра....22
Обґрунтованість судових рішень....23
Обрання, продовження запобіжного заходу....23
Оперативне і ретельне розслідування....23
Оцінка впливу процесуальних недоліків на справедливість кримінального провадження....23

П

Переховування від правосуддя....24
Переховування обвинуваченого (ризик)....24
Підготовка захисту....25
Підстави для позбавлення волі....25

Поводження, що принижує гідність 25
Поза розумним сумнівом (стандарт доказування) 25
Позбавлення свободи (домашній арешт)..... 26
Позбавлення свободи (ознаки)..... 26
Покарання 26
Потреба в перекладі 27
Право..... 27
Право викликати свідків захисту..... 27
Право вільного вибору захисника 27
Право вільного вибору захисника (обмеження)..... 28
Право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд..... 28
Право на життя (порушення)..... 29
Право на захист (обмеження доступу)..... 29
Право на захист (порушення)..... 29
Право на захист (право на правову допомогу) 30
Право на конфронтацію (виключення – тест Аль-Хавайя)..... 30
Право на конфронтацію (поняття)..... 30
Право на оскарження в юридичних справах (обмеження)..... 31
Право на приватне життя (поняття)..... 31
Право на свободу..... 31
Право на свободу та особисту недоторканість (порушення)..... 32
Право на судовий перегляд за власним бажанням..... 32
Право не свідчити проти себе 32
Презумпція смерті..... 33
Принцип безпосередності..... 33
Принцип заборони ретроактивності кримінального закону..... 34
Принцип захисту від свавілля 34
Принцип правової визначеності 34
Принцип презумпції невинуватості (поняття)..... 35
Принцип презумпції невинуватості (приклади порушення) 35
Принцип equality of arms..... 36
Принцип пропорційності при вирішенні питання щодо тримання під вартою 36
Принцип пропорційності при обмежені прав..... 36
Принцип процесуальної рівності сторін 36
Принцип публічності 36
Причини затримання 37
Провокація до вчинення злочину 37
Провокація до вчинення злочину (межі застосування) 37
Провокація до вчинення злочину (методологія оцінки)..... 37

Провокація (непряма) до вчинення злочину (ознака) 38
Провокація (непряма) до вчинення злочину (поняття) 38
Процесуальна справедливість 39
Психічно хвора особа 39

Р

Ранній доступ до правової допомоги 39
Ретроспективне обґрунтування обмеження прав людини (обмеження) 40
Ризик, для недопущення яких допускається тримання під вартою 40
Рівність сторін 40
Розкриття доказів 41
Розмір застави 41
Розумність строку кримінального провадження (критерії) 41
Розумність строку кримінального провадження (межі) 42
Розумність строку тримання під вартою 43
Роль судів різної ієрархії в судовій системі 43

С

Свавілля (при триманні під вартою) 44
Свавільність тримання під вартою 44
Свідок 44
Справедливе провадження (порушення) 44
Справедливий судовий розгляд (наслідки порушення) 44
Суд 45

Т

Тримання під вартою (гарантії законності) 45
Тримання під вартою неповнолітнього 46

У

Умови позбавлення свободи 46
Утримання осіб, які мають психологічні розлади 46

Щ

Що принижують гідність умови тримання 47

Ю

Юридична визначеність (принцип) 47

Список джерел 48

ПЕРЕДМОВА

Друге, доповнене і перероблене видання довідника містить терміни та словосполучення, що використовуються у галузях кримінального права та кримінального процесу і тлумачення яких надано Європейським судом з прав людини у практиці застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Метою видання є систематизація відповідних правових позицій ЄСПЛ у зручній для використання формі, що сприятиме їх практичному застосуванню у діяльності правозастосувачів. Для зручності користування довідником терміни та словосполучення розміщено в алфавітному порядку.

Під час роботи з довідником варто враховувати кілька особливостей. По-перше, практика ЄСПЛ характеризується наступністю та послідовністю правових підходів. У зв'язку з цим під час тлумачення різних понять Суд нерідко використовує однакові або подібні правові позиції. Відповідно, окремі терміни у довіднику можуть частково збігатися за змістом, а їх тлумачення – містити подібні формулювання. Такі збіги відображають взаємозв'язок правових позицій ЄСПЛ і не завжди свідчать про тотожність відповідних понять.

По-друге, як і в першому виданні, основним завданням укладачів залишається представлення правових позицій ЄСПЛ у стислій і доступній формі, придатній для використання у правозастосовній діяльності. Водночас у цьому виданні матеріал доповнено та перероблено з метою вдосконалення його змісту й систематизації. З огляду на обраний формат довідника окремі правові позиції Суду викладено узагальнено або скорочено, без відтворення всіх обставин справи та аргументів, наведених у відповідних рішеннях. Після кожного тлумачення зазначено назву справи та номер заяви, що дає змогу звернутися до першоджерела й докладніше ознайомитися з відповідною правовою позицією.

По-третє, ЄСПЛ нерідко повторює та розвиває раніше сформульовані правові позиції у своїх наступних рішеннях. З метою збереження лаконічності довідника укладачі, як правило, наводять одне рішення, у якому відповідний підхід отримав своє відображення. Водночас це не означає, що наведене рішення є єдиним джерелом відповідної правової позиції або що її застосування обмежується обставинами конкретної справи.

По-четверте, правові позиції ЄСПЛ не завжди можна належним чином розкрити в межах кількох речень без втрати важливих

змістових нюансів. Тому запропоновані у довіднику формулювання слід розглядати як орієнтир для пошуку та розуміння відповідної практики, а не як вичерпний виклад правових висновків Суду. Для повного з'ясування змісту правової позиції, умов її застосування та значення для конкретної правової ситуації необхідно звертатися до тексту відповідного рішення з урахуванням обставин справи й контексту його ухвалення.

Друге видання покликане не лише забезпечити зручний доступ до основних правових позицій ЄСПЛ у сфері кримінального права та кримінального процесу, а й сприяти глибшому розумінню конвенційних стандартів та їх урахуванню в правозастосовній практиці. Довідник може бути корисним для суддів, прокурорів, адвокатів, науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти та інших осіб, які у своїй професійній або навчальній діяльності звертаються до практики ЄСПЛ.

– А –

Адекватний час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту – підготовка захисту по суті головних обвинувачень може включати проведення з його боку всіх «необхідних заходів». Обвинувачений повинен мати можливість організувати свій захист належним чином і без перешкод можливості викласти суду, який розглядає справу, всі необхідні аргументи захисту і таким чином вплинути на результат провадження **(Кан проти Австрії, заява 9300/81);**

– питання адекватності часу та засобів, наданих обвинуваченому, повинно оцінюватися з огляду на обставини кожної конкретної справи **(Вєренцов проти України, заява 20372/11)**.

– Б –

Безсторонність – зазвичай безсторонність визначається як відсутність упередження або наперед складеної думки і може оцінюватись у різний спосіб **(Кіпріану проти Кіпру, заява 73797/01).**

Безсторонність суду – наявність безсторонності має визначатися за допомогою суб'єктивного та об'єктивного критеріїв. За суб'єктивним критерієм оцінюється особисте переконання та поведінка конкретного судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у даній справі. Відповідно до об'єктивного критерію визначається, серед інших аспектів, чи забезпечував суд як такий та його склад відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності. Особиста безсторонність суду презумується, поки не надано доказів протилежного. Тобто при визначенні наявності у відповідній справі законних підстав сумніватися в безсторонності певного судді позиція особи, про яку йдеться, має важливе, але не вирішальне значення. Вирішальне значення при цьому матиме можливість вважати такі сумніви об'єктивно обґрунтованими **(Мироненко і Мартенко проти України, заява 4785/02).**

– В –

Відкритість судового розгляду (*обмеження*) – за статтею 6 Конвенції іноді може виявитися необхідним обмежити відкритість і публічність процесу для того, щоб, наприклад, забезпечити безпеку

свідків чи нерозголошення відомостей про них або сприяти вільному обміну інформацією та думками при здійсненні судочинства. Суд також зауважує, що, незважаючи на супутні проблеми безпеки у звичайному кримінальному процесі, який, звісно, може стосуватися небезпечних злочинців, існує високий рівень сподівань на гласність такого судочинства. Крім того, хоча проблеми безпеки і є загальною рисою багатьох кримінальних процесів, вони рідко виправдовують недопущення громадськості на судові засідання. Суд також наголошує на важливості відкритого судового розгляду кримінальної справи в суді першої інстанції, оскільки розгляд справи по суті апеляційним судом є обмеженим. Отже, навіть якщо розгляд справи в апеляційному порядку буде відкритим, це необов'язково компенсує ту недостатність гласності, яка мала місце під час розгляду справи в суді першої інстанції (**Шагін проти України, заява 20437/05**).

Відмова від права на правову допомогу – для того, щоб відповідати Конвенції, відмова від такого права має надаватися у недвозначний спосіб та супроводжуватися мінімальними гарантіями, співмірними її значущості **(Тихонов проти України, заява 17969/09);**

– відмова від гарантованих Конвенцією прав у тій мірі, в якій вона дозволяється, не повинна суперечити жодному важливому суспільному інтересу, має бути встановлена у спосіб, що не допускає двозначності, та супроводжуватися мінімальними гарантіями, співмірними з важливістю такої відмови. Крім того, перед тим, як вважати обвинуваченого таким, що відмовився від важливого права за статтею 6 Конвенції, з огляду на непрямі ознаки його поведінки слід переконатися, що він міг розумно передбачити наслідки своєї поведінки **(Єрохіна проти України, заява 12167/04);**

– право мати захисника є основоположним правом серед тих, що становлять поняття справедливого суду та забезпечення ефективності решти гарантій, викладених у статті 6 Конвенції, що є яскравим прикладом прав, які вимагають особливого захисту норми «свідомої та розумної відмови», встановленої практикою Суду **(Саранчов проти України, заява 2308/06).**

Відповідальність держави за презюмовану смерть – якщо Суд встановить доведеним поза будь-яким розумним сумнівом, що зниклу особу треба вважати загиблою внаслідок невизнаного затримання представниками держави, то відповідальність покладається на неї. Оскільки така обставина у жодному випадку не може бути визнана однією з підстав, перерахованих у статті 2 § 2 Конвенції, Суд визнає державу відповідальною за презюмовану загибель зниклої особи **(Акдениз і інші проти Туреччини, заява 23954/94).**

Вмотивованість судових рішень – хоча Суд не мусить надавати відповідь на кожне порушене питання, проте з рішення має бути ясно зрозуміло, що головні проблеми, порушені у даній справі, були вивчені і була надана конкретна і чітка відповідь на аргументи, які є вирішальними для вирішення справи **(Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2), заява 19867/12);**

– крім того, у справах, які стосуються втручання в права, гарантовані Конвенцією, Суд прагне встановити, чи є підстави, які зазначені в рішеннях національних судів, автоматичними або стереотипними **(Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2), заява 19867/12);**

– як підсумок, питання, яке стосується відсутності обґрунтування судових рішень відповідно до статті 6§1 Конвенції, як правило, виникає, коли національні суди ігнорують конкретний, доречний і важливий аргумент, повідомлений заявником **(Нечипорук і Йонкало проти України, заява 42310/04).**

Втручання, необхідне у демократичному суспільстві – втручання відповідає нагальній суспільній потребі, тобто воно є пропорційним переслідуваній законній меті **(Камензінд проти Швейцарії, заява 21353/93);**

– з'ясовуючи, чи було втручання необхідним у демократичному суспільстві, Суд бере до уваги певну свободу розсуду, якою володіють договірні держави. Необхідні у цьому контексті не мають гнучкості таких висловів як корисні, розумні або бажані, але передбачає існування нагальної соціальної потреби втручання в питання. Обмеження права в рамках Конвенції не можна розглядати як необхідне у демократичному суспільстві, – двома ознаками якого є толерантність та широта поглядів, якщо тільки, крім іншого, вона не є пропорційною переслідуваній законом меті **(Даджен проти Сполученого Королівства, заява 7525/76).**

– Г –

Гарантії проти тиску на суд – незалежність суду вимагає, аби жоден з суддів не зазнавав неналежного зовнішнього чи внутрішнього (відносно суддівського корпусу) впливу. Внутрішня незалежність суду вимагає, аби судді не отримували жодних вказівок чи тиску з боку колег або осіб, які наділені адміністративними повноваженнями всередині суду, таких як, наприклад, голова суду або однієї з судових палат. Відсутність достатніх гарантій, які захищали б незалежність суддів всередині суддівського корпусу, і, зокрема, стосовно керівництва, може змусити Суд дійти висновку, що сумніви заявника у незалежності і неупередженості суду є об'єктивно виправданими **(Парлов-Ткалчич проти Хорватії, заява 24810/06).**

Гарантія явки до суду – кожен затриманий або поміщений під варту відповідно до підпункту «c» пункту 1 ст. 5 Конвенції негайно доставляється до судді або до іншої посадової особи, наділеної, згідно із законом, судовою владою, і має право на судовий розгляд протягом розумного терміну або на звільнення до суду. Звільнення може бути обумовлене наданням гарантій явки до суду **(Мерабишвилі проти Грузії, заява 72508/13).**

– Д –

Допустимість доказів *(оцінка)* – до завдань Суду не входить вирішення питання, як правило, про те, чи можуть бути допустимими певні види доказів – наприклад, докази, отримані всупереч національному законодавству, – або, власне, чи був заявник винним. Питання, на яке слід відповісти, полягає в тому, чи був судовий розгляд у цілому, зокрема спосіб отримання доказів, справедливим. Це передбачає аналіз відповідної «незаконності», а в разі, якщо йдеться про порушення іншого права, гарантованого Конвенцією, – також аналіз характеру встановленого порушення **(Биков проти Росії, заява 4378/02).**

Доступ до доказів – є доречним питанням, якщо це має важливе значення для обвинувачень, висунутих проти особи. Це стосується випадків, коли докази використовувалися та на них покладалися для визначення винуватості, або в них містилися такі відомості, які могли б дозволити реабілітуватися або зменшити покарання. Відповідно докази в цьому контексті – це не лише докази, які безпосередньо стосуються фактів конкретної справи, але й інші докази, які можуть стосуватися допустимості, достовірності та повноти перших **(Матановіч проти Хорватії, заява 2742/12).**

– Е –

Екстрадиція *(обмеження)* – рішення держави-учасниці про видачу може стати порушенням статті 3 Конвенції, і внаслідок цього потягнути відповідальність держави відповідно до Конвенції, якщо були вагомі підстави вважати, що «видана особа» зіштовхнеться з реальним ризиком бути підданою катуванню або нелюдському або принижуючим гідність поводженню або покаранню в країні, що вимагає його екстрадиції. Щоб визначити таку відповідальність необхідно оцінити умови в цій країні зіставляючи їх з вимогами статті 3 Конвенції **(Сорінг проти Сполученого Королівства, заява 14038/88);**

– за обставин, коли існують достатні підстави вважати, що зазначена особа у разі її екстрадиції може бути засуджена до смертної кари у приймаючій країні, стаття 2 Конвенції передбачає зобов'язання не видавати особу. Крім того, якщо держава, що видає особу, свідомо піддає її такому високому ризику втрати життя, який є майже невідворотним, таку екстрадицію можна вважати «умисним позбавленням життя», яке забороняється статтею 2 Конвенції **(Кабулов проти України, заява 41015/04).**

Ефективна судова система – особи, відповідальні за проведення слідства, мають бути незалежні від тих, які причетні до подій, які розслідуються. Мається на увазі ієрархічна або інституційна незалежність, а також практична незалежність. **(Сергій Шевченко проти України, заява 32478/02).**

Ефективна судова система *(обов'язок держави)* – не передбачає обов'язкової вимоги порушити кримінальне провадження у кожній справі і може бути дотриманий, якщо жертвам доступні цивільні, адміністративні або навіть дисциплінарні засоби захисту, у тому випадку, якщо порушення права на життя або фізичну недоторканність спричинено не навмисно **(Сергій Шевченко проти України, заява 32478/02).**

Ефективна участь у кримінальному провадженні – в аспекті статті 6 Конвенції, право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному провадженні полягає не лише в праві останнього бути присутнім у судовому засіданні, але й у праві чути, бути почутим і слідкувати за ходом розгляду **(S. C. проти Сполученого Королівства, заява 60958/00).**

Ефективне розслідування – має в принципі призвести до встановлення фактів у справі та встановлення і покарання винних осіб. Це не є обов'язком досягнення результату, але обов'язком вжиття заходів. Державні органи повинні вживати усіх розумних і доступних їм заходів для збереження доказів, що стосуються події, включаючи показання свідків, висновки судових експертиз тощо. Будь-які недоліки розслідування, які підривають його здатність до встановлення причин заподіяння ушкоджень або винних осіб, ставлять під сумнів дотримання цього стандарту та вимог оперативності й розумної швидкості, які також передбачаються у цьому контексті **(Євген Петренко проти України, заява 55749/08);**

– Суд нагадує, що для того, щоб розслідування могло вважатися ефективним, воно має призвести до встановлення і покарання винних осіб. Це не є обов'язком досягнення результату, але є обов'язком

вжиття заходів. Розслідування, яке проводиться безстороннім органом влади, та яке є швидким, ретельнім та відкритим для родичів померлої особи, має вважатися ефективним **(Чумак проти України, заява 44529/09);**

– органи державної влади повинні були вжити всіх заходів для отримання доказів, які стосуються справи. Недоліки у розслідуванні, які підривають його здатність встановити причину смерті або винних осіб, можуть суперечити такому стандарту **(Муравська проти України, заява 249/03);**

– компетентні органи мають діяти з належною наполегливістю і за своєю ініціативою порушувати провадження, яке здатне по-перше, встановити обставини, за яких сталась подія, та недоліки діяльності системи; по-друге, встановити, хто саме з представників державних органів був причетний до події. Вимога щодо публічності також застосовується у цьому контексті **(Сергій Шевченко проти України, заява 32478/02).**

Ефективне розслідування поганого поводження *(ознака)* – коли вся чи значна частина інформації стосовно подій, про які йдеться, відома винятково органам влади – як це має місце у справі щодо ув'язнених осіб, які перебувають під контролем органів влади, – і коли у таких осіб під час їхнього ув'язнення з'являються тілесні ушкодження, це породжує відповідні обґрунтовані презумпції факту. При цьому тягар доведення можна вважати покладеним на органи влади, адже саме вони мають надати задовільні та переконливі пояснення **(Нечипорук і Йонкало проти України, заява 42310/04).**

Ефективний засіб правового захисту *(поняття)* – Суд повторює, що засіб є «ефективним», якщо він може бути використаний або для прискорення винесення судом рішення у справі, або для забезпечення заявника відповідним відшкодуванням за затримку, яка вже допущена **(Кудла проти Польщі, заява 30210/96);**

– Суд нагадує, що поняття ефективного заходу правового захисту щодо тверджень про жорстоке поводження також тягне за собою ефективний доступ особи, яка подала скаргу, до процедури слідства (**Баришева проти України, заява 9505/12**).

Ефективний засіб правового захисту *(ознаки)* – для того, щоб відповідати вимогам статті 13 Конвенції, засоби юридичного захисту повинні бути ефективними як у теорії, так і на практиці, зокрема органи державної влади держави-відповідача своїми діями або бездіяльністю не повинні невиправдано та необґрунтовано перешкоджати їхньому використанню **(Аксой проти Туреччини, заява 21987/93);**

– іншими словами, для того, щоб бути ефективним, засіб юридичного захисту має бути незалежним від будь-якої дискреційної дії

державних органів влади; бути безпосередньо доступним для тих, кого він стосується **(Гурепка проти України, заява 61406/00);**

– спроможним запобігти виникненню або продовженню стверджуваного порушення чи забезпечити належне відшкодування за будь-яке порушення, яке вже мало місце **(Вінтман проти України, заява 28403/05);**

– просте призначення національними органами захисника не гарантує ефективну правову допомогу **(Лучанінова проти України, заява 16347/02);**

– саме лише призначення адвоката не гарантує ефективної допомоги, оскільки адвокат, призначений для надання правової допомоги, може померти, тяжко захворіти, бути позбавленим можливості виконувати свої функції протягом тривалого часу або ж ухилятися від виконання своїх обов'язків. Якщо органи влади дізнаються про таку ситуацію, вони повинні або замінити цього адвоката, або вжити заходів, щоб він виконав свої зобов'язання **(Артіко проти Італії, заява 6694/74).**

– Ж –

Житло – поняття «житло», вжите у п. 1 ст. 8 Конвенції, охоплює не лише житло приватної особи. Суд наголошує, що у ст. 8 Конвенції французькою мовою поняття "domicile" має ширше значення, ніж поняття "home", і може охоплювати, наприклад, приміщення, призначені для зайняття підприємницькою діяльністю. Відповідно, поняття «житло» має тлумачитись як таке, що означає також зареєстровані офіси компанії, власником якої є приватна особа, та офіси юридичної особи, філії чи інші приміщення для зайняття підприємницькою діяльністю **(Бук проти Німеччини, заява 41604/98).**

Жодне свавільне утримання ніколи не може вважатися законним – Суд нагадує, що предметом та метою п. 1 ст. 5 Конвенції, яка є lex generalis по відношенню до п. 4 ст. 5 Конвенції, є гарантувати, що нікого не може бути позбавлено волі у свавільний спосіб, таким чином, незалежно від відповідності національному праву «жодне свавільне утримання ніколи не може вважатися законним» **(Вінтерверп проти Нідерландів, заява 6301/73).**

Жорстоке поводження – у разі досягнення певного мінімального рівня жорстокості. Оцінка цього мінімуму є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поводження, його фізичні та психічні наслідки, а в деяких випадках мають враховуватися також стать, вік і стан здоров'я потерпілого. Що стосується позбавленої

свободи особи, застосування фізичної сили, необхідність якої не була суворо зумовлена її власною поведінкою, принижує людську гідність та по суті є порушенням права, гарантованого статтею 3 Конвенції **(Євген Петренко проти України, заява 55749/08).**

– 3 –

Закон – поняття, що охоплює як закони, так і прецеденти. Відповідно, Суд завжди розумів термін «закон» у його «сутнісному» значенні, а не у «формальному». Таким чином, він включав до меж цього поняття як акти нижчого ніж закони рівня, так неписане право. У підсумку, «закон» – це чинне положення, розтлумачене компетентними судами **(Вєренцов проти України, заява 20372/11);**

– під терміном «закон» [...] слід розуміти як норми, встановлені писаним правом, так і правила, що сформувалися у прецедентному праві. Закон має відповідати якісним вимогам, насамперед, вимогам «доступності» та «передбачуваності» **(Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства, заява 18139/91).**

Закон *(властивості)* – закон має бути доступним для зацікавлених осіб та сформульованим з достатньою точністю для того, щоб надати їм можливість регулювати свою поведінку аби бути здатними – за потреби, за відповідної консультації – передбачати тією мірою, що є розумною за відповідних обставин, наслідки, які може потягнути за собою його дія **(Вєренцов проти України, заява 20372/11);**

– особа повинна знати із тексту відповідного положення та, у разі необхідності, за допомогою його тлумачення судами, які дії та бездіяльність призводять до кримінальної відповідальності та яке покарання буде призначено за дію та/або бездіяльність, про яку йдеться. Більш того, закон відповідатиме вимозі «передбачуваності», навіть якщо особа має звернутися за відповідною юридичною консультацією для того, щоб оцінити, у тій мірі, що є розумною за цих обставин, наслідки, до яких може призвести ця дія **(Вєренцов проти України, заява 20372/11);**

– інформація була доступна зацікавленим особам, які повинні мати можливість передбачити наслідки моніторингу, і вимагає сумісності із принципом верховенства права **(Габріель Вебер і Цезар Річард Саравія проти Німеччини, заява 54934/00).**

Законне тримання під вартою – щоб відповідати пункту 1 статті 5 Конвенції, тримання під вартою, про яке йдеться, повинне, перш за все, бути «законним», зокрема відповідати передбаченій законом процедурі; у зв'язку з цим Конвенція по суті посилається на національне

законодавство та передбачає обов'язок дотримання його матеріально-правових та процесуальних норм. Крім того, вимога щодо затримання відповідно до «процедури, встановленої законом», вимагає наявності в національному законодавстві «справедливих та належних процедур» і відповідного правового захисту від свавільного позбавлення свободи **(Акопян проти України, заява 12317/06);**

– виправдання будь-якого періоду утримання під вартою, незалежно від його тривалості, має бути переконливо продемонстрованим органами влади. Виправдання, які були визнані такими, що містять «важливі» і «достатні» причини (на додаток до існування обґрунтованої підозри) в прецедентному праві Суду включали такі обґрунтування, як небезпеку втечі, ризик здійснення тиску на свідків або зміни речових доказів, ризик змови, ризик повторного здійснення правопорушення, ризик спричинення громадського безладу і необхідність захисту затриманого **(Криволапова проти України, заява 5406/07);**

– національні судові органи повинні дослідити усі факти за і проти існування реального суспільного інтересу, який, за належного врахування принципу презумпції невинуватості, виправдовує відступ від вимоги забезпечення поваги до особистої свободи, і викласти ці міркування у своїх рішеннях, якими вони відмовляють у задоволенні клопотання про звільнення. Адже згідно з другою частиною пункту 3 статті 5 Конвенції особу, обвинувачену у правопорушенні, має бути звільнено до судового розгляду, якщо держава не доведе існування «відповідних і достатніх» підстав для подальшого тримання її під вартою **(Боротюк проти України, заява 33579/04).**

Законність затримання – затримана чи взята під варту особа має право ініціювати провадження з метою перевірки судом процесуальних і матеріально-правових умов, які є неодмінними для забезпечення «законності» – у значенні п. 1 ст. 5 Конвенції – позбавлення її свободи. Це означає, що компетентний суд має перевірити не лише дотримання процесуальних вимог національного законодавства, а й обґрунтованість підозри, яка послужила підставою для затримання, та легітимність мети, з якою здійснювалися це затримання і подальше тримання під вартою. Хоча п. 4 ст. 5 Конвенції не зобов'язує досліджувати кожний аргумент у доводах особи, взятої під варту, стосовно законності такого заходу, суддя, розглядаючи таке звернення, повинен врахувати наведені особою конкретні факти, здатні поставити під сумнів існування умов, які для цілей Конвенції є неодмінними для забезпечення «законності» позбавлення свободи **(Сергій Волосюк проти України, заява 1291/03).**

Затримання *(незадокументоване)* – незадокументоване затримання особи є абсолютним запереченням фундаментально важливих

гарантій, закріплених у статті 5 Конвенції, та свідчить про найбільш серйозне порушення цього положення. Відсутність фіксації такої інформації, як дата, час і місце затримання, ім'я відповідного затриманого, підстави для його затримання та ім'я особи, яка здійснила затримання, має розглядатися як несумісна з вимогою щодо законності та самою метою статті 5 Конвенції **(Ус проти України, заява 41467/11).**

Згідно із законом – оскаржуване втручання повинно мати певну підставу в національному законодавстві; ця вимога також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права **(Михайлюк та Петров проти України, заява 11932/02);**

– формулювання «згідно із законом» вимагає від оскаржуваного заходу як підґрунтя в національному законодавстві, так і його відповідності принципові верховенства права **(Бєлоусов проти України, заява 4494/07)**.

Змагальність процесу – підпункт "d" п. 3 ст. 6 Конвенції є втіленням принципу, згідно з яким до засудження обвинуваченого всі докази мають бути пред'явлені за його присутності у відкритому судовому засіданні для забезпечення змагальності процесу **(Сітневський та Чайковський проти України, заяви 48016/06 та 7817/07);** усі свідчення зазвичай повинні надаватися під час відкритих засідань, за присутності обвинуваченого **(Вєренцов проти України, заява 20372/11)**.

Змагальність сторін – право на змагальне провадження означає, в принципі, можливість для сторін знати і коментувати усі складові наданої доказової бази і усі зауваження, надані для того, щоб вплинути на рішення суду **(Брандштеттер проти Австрії, заяви 11170/84; 12876/87; 13468/87).**

– К –

Катування – окрім жорстокості поводження ознакою катування є також наявність мети такого поводження, як це встановлено у Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Так стаття 1 цієї Конвенції визначає катування як умисне заподіяння сильного болю або страждання, щоб серед іншого отримати відомості, покарати або залякати **(Алексахін проти України, заява 31939/06).**

Кореспонденція – гарантії захисту ст. 8 Конвенції не стосуються лише кореспонденції у традиційному її розумінні. Надаючи право «кожній особі» право на повагу до її «кореспонденції», стаття 8 Конвенції захищає конфіденційність «приватного спілкування» незалежно від змісту такої кореспонденції і в якій би формі вона не виступала. Це означає, що стаття 8 гарантує конфіденційність будь-якого обміну інформацією, до якого особи можуть вдаватись з метою спілкування **(Драгош Іоан Русу проти Румунії, заява 22767/08).**

– М –

Межа абсолютно необхідного застосування сили – використання співробітниками поліції смертоносної сили може бути виправданим за певних обставин, однак це не надає їм повну свободу дій. Якщо у відповідних силових структур у ситуації використання сили, була велика свобода дій, і був відсутній чіткий і централізований порядок віддання наказів, то за таких обставин одразу використання сили для розгону демонстрантів, внаслідок чого загинули особи – перевищення межі абсолютно необхідного застосування сили в значенні положень статті 2 Конвенції **(Шимшек та інші проти Турції, заяви 35072/97 і 37194/97).**

– Н –

Належне відправлення правосуддя – рішення судів мають адекватно вказувати підстави, на яких вони ґрунтуються. Ступінь застосування цього обов'язку наводити підстави може змінюватися залежно від характеру рішення та повинен визначатися з огляду на обставини справи **(Гарсія Руїс проти Іспанії, заява 30544/96).**

Не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею – право на безоплатну допомогу перекладача застосовується лише тоді, коли обвинувачений не може розуміти мову, яка використовується в суді, або говорити нею **(К. проти Франції, заява 10210/82);**

– обвинувачений, який розуміє таку мову, не може просити про надання перекладача, аби мати можливість здійснювати свій захист іншою мовою, навіть мовою національної меншини, до якої він належить **(Бідо проти Франції, заява 11261/84);**

– той факт, що відповідач володіє базовим рівнем мови провадження у справі або, у деяких випадках, третьою мовою, переклад на

яку легко доступний, не повинен сам по собі забороняти користуватися перекладачем на мову, яку він чи вона розуміє достатньо добре, аби повною мірою реалізувати своє право на захист **(Візгірда проти Словенії, заява 59868/08).**

Недоторканість права власності – будь-яке втручання державного органу у право на мирне володіння майном повинно бути законним. Вимога щодо законності у розумінні Конвенції вимагає дотримання відповідних положень національного законодавства та відповідності принципові верховенства права, що включає свободу від свавілля. Суд також нагадує, що будь-яке втручання державного органу у право на мирне володіння майном повинно забезпечити «справедливий баланс» між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи. Необхідність досягнення такого балансу відображена в цілому в структурі статті 1 Першого протоколу. Необхідного балансу не вдасться досягти, якщо на відповідну особу буде покладено індивідуальний та надмірний тягар. Іншими словами, має існувати обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, яку прагнуть досягти **("East / West Alliance Limited" проти України, заява 19336/04).**

Незадокументоване затримання особи – є абсолютним запереченням фундаментально важливих гарантій, закріплених у статті 5 Конвенції, та свідчить про найбільш серйозне порушення цього положення. Відсутність фіксації такої інформації, як дата, час і місце затримання, ім'я відповідного затриманого, підстави для його затримання та ім'я особи, яка здійснила затримання, має розглядатися як несумісна з вимогою щодо законності та самою метою статті 5 Конвенції **(Усов проти України, заява 3142/20).**

Незалежний суд *(поняття)* – стаття 6 § 1 вимагає незалежності відносно інших гілок влади, тобто виконавчої і законодавчої, а також сторін провадження **(Нінн-Хансен проти Данії, заява 28972/95).**

Незалежний суд (*критерії оцінки*) – аби встановити, чи даний орган може вважатись «незалежним», Суд бере до уваги наступні критерії: i. спосіб призначення, ii. тривалість мандату його членів, iii. існування захисту від зовнішнього тиску, iv. існує чи ні видимість незалежності **(Фіндлей проти Сполученого Королівства, заява 22107/93).**

Незалежність осіб, які відповідальні за розслідування – особи, відповідальні за розслідування, повинні бути незалежними від тих, хто був причетним або може бути залучений до подій. Це означає не лише відсутність ієрархічних або інституційних зв'язків, а й практичну незалежність. Крім того, розслідування має бути доступним для

сім'ї потерпілого в тій мірі, в якій це необхідно для захисту їх законних інтересів. Також має бути елемент громадської перевірки розслідування, ступінь якого може відрізнятися залежно від конкретного випадку **(Гулян проти Вірменії, заява 11244/12).**

Нелюдське та принижуюче гідність ставлення – певні аспекти тримання заявника під вартою, які в сукупності з проблемою переповненості Суд вважає несумісним із захистом від нелюдського і принижуючого гідність поводження, полягають у відсутності в камері проточної води, надзвичайно тісних дворах для прогулянок і у відсутності занять, як в камері, так і за її межами **(Чантурідзе проти Росії, заява 55080/12).**

Необхідний час для підготовки захисту – при оцінці наявності у обвинуваченого необхідного часу для підготовки свого захисту, особливу увагу слід звертати на характер провадження, а також складність справи і стадію провадження **(Грегачевич проти Хорватії, заява 58331/09);**

– стаття 6 § 3 b) захищає обвинуваченого від квапливого судового розгляду **(Крехер і Меллер проти Швейцарії, заява 8463/78);**

– хоча важливо здійснити провадження протягом належного строку, але не можна задля цього жертвувати процесуальними правами однієї зі сторін (**ОАО Нафтова Компанія Юкос проти Росії, заява 14902/04**).

Необхідні можливості для підготовки захисту – поміж засобами, які мають бути надані обвинуваченому, є можливість, з метою підготувати свій захист, ознайомлюватись із результатами слідства, накопиченими протягом усього часу його провадження **(Хусейн та інші проти Азербайджану, заяви 35485/05, 45553/05, 35680/05 та 36085/05);**

– обов'язок держав, передбачений пунктом (b) статті 6 § 3, забезпечити право обвинуваченого на захист у кримінальному провадженні включає обов'язок організувати провадження у такий спосіб, аби не завдавати шкоди здатності обвинуваченого концентруватися і застосовувати розумову спритність при захисті своєї позиції. У випадку, коли відповідачі утримуються під вартою, умови їх утримання, транспортування, харчування та інші подібні домовленості є важливими факторами, які слід враховувати у цьому відношенні **(Розвозжаєв проти Росії та України і Удальцов проти Росії, заяви 75734/12, 2695/15, 55325/15).**

Необхідність обмеження прав (*поняття*) – втручання відповідає нагальній суспільній потребі, тобто що воно є пропорційним переслідуваній законній меті (**Камензінд проти Швейцарії, заява 21353/93**);

– з'ясовуючи, чи було втручання «необхідним у демократичному суспільстві», Суд бере до уваги певну свободу розсуду, якою володіють договірні держави. Проте винятки, передбачені п. 2 ст. 8 Конвенції, мають тлумачитися вузько, а необхідність у їх застосуванні має бути переконливо встановлена (**Функе проти Франції, заява 10828/84**).

Необхідність обмеження прав *(ознаки)* – обмеження права в рамках Конвенції не можна розглядати як «необхідне в демократичному суспільстві», – двома ознаками якого є толерантність та широта поглядів, якщо тільки, крім іншого, воно не є пропорційною переслідуваній законній меті (**Даджен проти Сполученого Королівства, заява 7525/76**);

– при визначенні того, чи оскаржувані заходи були «необхідними в демократичному суспільстві», слід розглядати питання про те, чи були причини, з урахуванням справи в цілому, виправданими, належними та достатніми, і чи були ці заходи пропорційними законним цілям **(Z проти Фінляндії, заява 22009/93).**

Ніякого покарання без закону – є істотним елементом верховенства права, посідає визначне місце у системі захисту за Конвенцією. Ця гарантія не допускає жодних винятків, навіть за статтею 15 Конвенції під час війни або іншої суспільної небезпеки. Ця гарантія має тлумачитися та застосовуватися, як це випливає з її предмету та цілі, у такий спосіб, щоб забезпечувати ефективний захист від свавільного переслідування, засудження та покарання. Відповідно, вона втілює, у загальних визначеннях, принцип, за яким лише закон може визначати злочин та передбачати покарання (*nullum crimen, nulla poena sine lege*) **(Вєренцов проти України, заява 20372/11).**

– О –

Обвинувачення – офіційне доведення до відома особи компетентним органом твердження про вчинення цією особою правопорушення, яке нормою загального характеру визнається осудним і за яке встановлюється відповідальність карного та попереджувального характеру **(Ващенко проти України, заява 26864/03).**

Обґрунтована підозра – існування фактів або інформації, які можуть переконати об'єктивного спостерігача, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення **(Нечипорук і Йонкало проти України, заява 42310/04).**

Обґрунтованість судових рішень – хоча пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент. Міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною в залежності від характеру рішення **(Руїс Торіха проти Іспанії, заява 18390/91);**

– хоча національний суд має певну свободу розсуду щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та прийняття доказів на підтвердження позицій сторін, орган влади зобов'язаний виправдати свої дії, навівши обґрунтування своїх рішень **(Суомінен проти Фінляндії, заява 37801/97);**

– ще одне призначення обґрунтованого рішення полягає в тому, щоб продемонструвати сторонам, що вони були почуті. Крім того, вмотивоване рішення дає стороні можливість оскаржити його та отримати його перегляд вищестоящою інстанцією. Лише за умови винесення обґрунтованого рішення може забезпечуватись публічний контроль здійснення правосуддя **(Гірвісаарі проти Фінляндії, заява 49684/99).**

Обрання, продовження запобіжного заходу – обмеження розгляду клопотання про обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою лише наведенням переліку законодавчих (стандартних) підстав для його застосування без встановлення їх наявності та обґрунтованості до конкретної особи є порушенням вимог п. 4 ст. 5 Конвенції **(Харченко проти України, заява 40107/02).**

Оперативне і ретельне розслідування – органи влади завжди повинні добросовісно намагатись з'ясувати, що трапилось, та не покладатися на поспішні або необґрунтовані висновки для закриття кримінальної справи або використовувати їх як підставу для своїх рішень. Вони повинні вживати всіх розумних і доступних їм заходів для забезпечення збирання доказів, що стосуються події. Будь-який недолік розслідування, що стає на заваді з'ясуванню причин тілесних ушкоджень або встановленню винних осіб, ставитиме під загрозу дотримання цього стандарту **(Тимченко проти України, заява 28253/11).**

Оцінка впливу процесуальних недоліків на справедливість кримінального провадження – під час розгляду провадження в цілому, з метою оцінки впливу процесуальних недоліків на досудовому етапі на загальну справедливість кримінального провадження, слід – за відповідних обставин – брати до уваги наведений нижче (невичерпний) перелік факторів, що ґрунтується на прецедентній практиці Суду:

(а) Чи перебував заявник у стані особливої вразливості, наприклад, з огляду на його вік або розумові здібності.

(b) Правові норми, що регулюють досудове розслідування та допустимість доказів під час судового розгляду, а також питання дотримання цих норм; якщо застосовувалося правило про виключення доказів, то вкрай малоймовірно, що провадження в цілому буде визнано несправедливим.

(c) Чи мав заявник можливість оскаржити автентичність доказів і заперечувати проти їх використання.

(d) Якість доказів, а також те, чи ставлять обставини їх отримання під сумнів їхню надійність або точність, з урахуванням ступеня та характеру будь-якого примусу.

(e) Якщо докази були отримані незаконно – характер цієї незаконності, а в разі, якщо вона випливає з порушення іншої статті Конвенції, – характер встановленого порушення.

(f) Якщо йдеться про показання (заяву) – характер цих показань, а також те, чи були вони своєчасно відкликані або змінені.

(g) Спосіб використання доказів, зокрема, чи становили вони невід'ємну або значну частину доказової бази, на якій ґрунтувався обвинувальний вирок, а також переконливість інших доказів у справі.

(h) Хто здійснював оцінку винуватості – професійні судді чи присяжні; у разі участі присяжних ––зміст інструкцій, наданих їм судом.

(i) Важливість суспільного інтересу в розслідуванні та покаранні за конкретне правопорушення, про яке йдеться.

(j) Інші відповідні процесуальні гарантії, передбачені національним законодавством і практикою **(Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства, заяви 50541/08, 50571/08, 50573/08, 40351/09).**

– П –

Переховування від правосуддя – сам факт знаходження в списку розшукуваних не означає, що особа переховується від правосуддя. Важливим фактом при вимірі ризику того, що особа переховується від правосуддя, являється фактична поведінка підозрюваного, а не його офіційний статус в якості «особи в списку розшукуваних». З огляду на фактичну поведінку заявниці Суд констатував відсутність порушення пункту 1 статті 5 Конвенції у цьому відношенні **(Синькова проти України, заява 39496/11).**

Переховування обвинуваченого *(ризик)* – ризик того, що обвинувачений може переховуватися, не може оцінюватися виключно на підставі ступеня тяжкості можливого покарання. Він має оцінюватися з урахуванням ряду інших відповідних факторів, які можуть або

підтвердити існування можливості переховування обвинуваченим, або доведуть, що така можливість є настільки невеликою, що вона не може обґрунтовувати досудове ув'язнення **(Таран проти України, заява 31898/06).**

Підготовка захисту – стаття 6 § 3 b) стосується двох складових справжнього захисту – питань можливостей і часу. Це положення передбачає, що дії, пов'язані з ґрунтовним захистом обвинуваченого, можуть включати усе, що «необхідне» для підготовки до судового розгляду. Обвинувачений повинен мати можливість організувати свій захист у належний спосіб і без обмежень щодо можливостей вживати усіх засобів захисту під час судового розгляду, а також впливати на його результат **(Кан проти Австрії, заява 9300/81).**

Підстави для позбавлення волі – саме лише існування обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, а тому в судовому рішенні судові органи зобов'язані, розглянувши можливість обрання альтернативних запобіжних заходів, навести інші підстави для подальшого тримання особи під вартою **(Прокопенко проти України, заява 5522/04).**

Поводження, що принижує гідність – якщо воно викликало у його жертв відчуття страху, страждання та неповноцінності, здатних принизити та зганьбити їх **(Рудяк проти України, заява 40514/06);**

– жорстоке поводження, яке досягає такого мінімального рівня жорстокості, зазвичай включає у себе фактичне завдання тілесних ушкоджень або сильне фізичне або душевне страждання. Проте навіть за їх відсутності у випадку, коли поводження принижує або ганьбить особу, демонструючи відсутність поваги до її людської гідності чи нехтування її людською гідністю, або викликає відчуття страху, тривоги, неповноцінності, здатне зламати моральний/фізичний опір особи, його можна характеризувати як таке, що принижує людську гідність, і воно також підпадатиме під заборону статті 3 Конвенції **(Сергій Антонов проти України, заява 40512/13).**

Поза розумним сумнівом *(стандарт доказування)* – розумний сумнів означає сумнів, що базується не на одній лише теоретичній можливості або такий, який виник лише з підстав того, щоб уникнути небажаного висновку, а такий, відносно якого можуть бути надані підстави, що можна підтвердити наданими фактами. Суд при оцінці доказів керується критерієм доведення «поза розумним сумнівом». Таке доведення може випливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою **(Нечипорук і Йонкало проти України, заява 42310/04).**

Позбавлення свободи *(домашній арешт)* – домашній арешт, з урахуванням наслідків і порядку виконання, як і тримання під вартою, являє собою позбавлення свободи в розумінні пункту 1 (c) статті 5 Конвенції **(Манчіні проти Італії, заява 44955/98).**

Позбавлення свободи *(ознаки)* – (i) Відправним пунктом повинна бути конкретна ситуація, і має враховуватися ціла низка критеріїв, таких як вид, тривалість, наслідки і спосіб застосування відповідного заходу. Різниця між позбавленням і обмеженням свободи є питанням ступеня або інтенсивності, а не природи або сутності. (ii) Вимога брати до уваги «вид» і «спосіб виконання» відповідного заходу дозволяє Суду враховувати конкретний контекст і обставини, які супроводжують інші види обмежень, крім парадигми ув'язнення у камері. Дійсно, контекст, в якому вживаються заходи, є важливим фактором, оскільки ситуації зазвичай трапляються в сучасному суспільстві, де громадськість може бути призвано терпіти обмеження свободи пересування або свободи в інтересах загального блага. (iii) Часто необхідно абстрагуватися від зовнішніх ознак і використаних формулювань та зосереджуватися на реальній ситуації. Оцінка або відсутність оцінки з боку держави фактичної ситуації не може вирішальним чином вплинути на висновок Суду про наявність позбавлення свободи. (iv) Право на свободу є надто важливим у «демократичному суспільстві» у розумінні Конвенції, щоб особа втратила право на захист за Конвенцією лише тому, що вона являється з повинною для взяття під варту. Тримання під вартою може порушувати статтю 5 Конвенції, навіть якщо зазначена особа погодилась на нього. З тієї ж причини, якщо особа спочатку приходить до місця тримання під вартою, таке як відділ міліції, з доброї волі або погоджується прибути до міліції для допиту, це само по собі не є вирішальним для питання про те, чи було цю особу позбавлено свободи. (v) Суд також розгляне ступінь застосованого примусу. Якщо після вивчення фактів справи неможливо припустити, що заявник міг вільно піти, це зазвичай свідчить про те, що мало місце позбавлення свободи. Це може статися, навіть якщо відсутній прямий фізичний вплив на заявника, таке як застосування наручників або поміщення у зачинену камеру. (vi) Пункт 1 статті 5 Конвенції може застосовуватися навіть до позбавлення свободи на дуже короткий строк **(Макаренко проти України, заява 622/11).**

Покарання – поняття «покарання», котре міститься у статті 7 § 1 Конвенції, також має автономне значення. Для того, аби захист, наданий цим положенням, став дієвим, Суд має не вагаючись виходити поза зовнішню видимість і самостійно вирішувати, чи певний захід за своєю суттю є «покаранням» у розумінні цієї статті. Точкою відліку для будь-якої оцінки щодо існування «покарання» є визначення

того, чи даний захід було накладено внаслідок визнання винним у кримінальному «правопорушенні». У зв'язку з цим можуть виявитись належними й інші складові: характер і мета даного заходу (зокрема, репресивна мета), його внутрішньо-правова кваліфікація, провадження, пов'язане з його постановленням і виконанням, а також його тяжкість **(Велч проти Сполученого Королівства, заява 17440/90);**

– проте тяжкість заходу сама по собі не є вирішальною, оскільки численні некримінальні заходи превентивного характеру можуть мати вагомі наслідки для відповідної особи **(Ван дер Вельден проти Нідерландів, заява 29514/05).**

Потреба в перекладі – суддя, порадившись із обвинуваченим, має перевірити, чи він потребує послуг перекладача, особливо якщо адвокат-захисник повідомив про труднощі у спілкуванні із обвинуваченим. Суддя має переконатись, що відсутність перекладача не стане на перешкоді повноцінній участі обвинуваченого у судових дебатах, які є для нього вирішально важливими **(Кускані проти Сполученого Королівства, заява 32771/96).**

Право – поняття «право» ("law" у англомовній версії), вжите у статті 7, відповідає поняттю «закон» у інших статтях Конвенції і включає в себе як право законодавчого походження, так і судову практику, і передбачає наявність якісних умов, поміж якими доступність і передбачуваність **(Дель Ріо Прада проти Іспанії, заява 42750/09);**

– сюди слід зарахувати, звичайно ж, як судові прецеденти, так і підзаконні й нормативно-правові акти. Суд має взяти до уваги внутрішнє право «в цілому», а також спосіб, у який воно застосовувалось на той час **(Дель Ріо Прада проти Іспанії, заява 42750/09).**

Право викликати свідків захисту – в принципі, саме національні суди повинні оцінювати надані їм докази, як і доречність доказів, які бажають надати обвинувачені. Стаття 6 § 3 d), знову ж таки в принципі, залишає за судами обов'язок вирішувати щодо корисності доказів, наданих свідками. Вона не вимагає виклику і допиту кожного свідка захисту: її головна мета, як кажуть слова «на тих самих умовах», – повна рівність сторін у цьому питанні **(Перна проти Італії, заява 48898/99);**

– стаття 6 не надає обвинуваченому необмеженого права забезпечити явку свідків на слухання. Зазвичай національні суди вирішують, чи потрібно або доцільно допитати свідка **(С. Н. проти Швеції, заява 34209/96).**

Право вільного вибору захисника – незважаючи на важливість довірчих стосунків між адвокатом і його клієнтом, право обирати власного захисника не може вважатися абсолютним. Надання правової

допомоги неминуче стає об'єктом певних обмежень за умов, коли вона є безоплатною, а також коли саме суди визначають, чи вимагають інтереси правосуддя призначення обвинуваченому захисника. При призначенні захисника національні суди, безсумнівно, повинні враховувати побажання підсудного. Проте вони можуть не прийняти до уваги ці побажання, якщо існують відповідні і достатні підстави вважати, що цього вимагають інтереси правосуддя **(Карпюк та інші проти України, заяви 30582/04 та 32152/04).**

Право вільного вибору захисника *(обмеження)* – насамперед слід оцінити, чи було доведено – з урахуванням конкретних обставин кожної справи, – що існували відповідні й достатні підстави для того, щоб проігнорувати або обмежити бажання обвинуваченого щодо вибору захисника. За відсутності таких підстав Суд має перейти до оцінки справедливості кримінального провадження в цілому. Здійснюючи таку оцінку, Суд може брати до уваги низку чинників, зокрема: характер провадження та застосування певних професійних вимог; обставини призначення захисника та наявність можливостей для оскарження такого призначення; а також ефективність правової допомоги, наданої захисником; чи було дотримано права обвинуваченого не свідчити проти самого себе; вік обвинуваченого; а також використання судом, який розглядав справу, будь-яких заяв, зроблених обвинуваченим у відповідний момент часу. Суд також бере до уваги, що Конвенція має на меті гарантувати права, які є практичними та ефективними, а не теоретичними й ілюзорними, і що при визначенні прав, передбачених Конвенцією, часто необхідно дивитися далі зовнішніх ознак і зосереджуватися на реальному стані речей. У справах, де обвинувачений не мав правового представника, Суд також враховує, чи була в обвинуваченого можливість оскаржити автентичність доказів і заперечити проти їх використання, а також те, чи перебуває обвинувачений під вартою; чи становили такі заяви суттєвий елемент, на якому ґрунтувався обвинувальний вирок, а також вагомість інших доказів у справі **(Дворський проти Хорватії, заява 25703/11).**

Право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд – обвинувачений повинен мати можливість організувати свій захист належним чином і без обмежень можливості надання суду, який розглядає справу, всіх відповідних аргументів захисту і таким чином вплинути на результат провадження. Крім того, можливості, доступні кожному, хто обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, мають включати ознайомлення з матеріалами справи, на яких ґрунтуються обвинувачення **(Лучанінова проти України, заява 16347/02);**

– стаття 6 Конвенції в цілому гарантує, що особа, обвинувачена у вчиненні правопорушення, повинна за загальним правилом мати право бути присутньою та безпосередньо брати участь у судовому засіданні стосовно встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення щодо неї. Крім того, від держави, яка запровадила апеляційні чи касаційні суди, вимагається забезпечення того, щоб особи, що відповідають перед законом, могли користуватись в цих судах основоположними гарантіями, закріпленими в статті 6 Конвенції **(Жук проти України, заява 45783/05).**

Право на життя *(порушення)* – недотримання державою позитивного обов'язку щодо захисту здоров'я та життя особи. Зокрема, якщо їй було відмовлено в терміновій госпіталізації, яку вона вимагає протягом певного часу; при цьому тримається під вартою без будь-якого обґрунтування, перебуваючи при цьому в критичному стані, і всупереч рекомендаціям лікарів; під час перебування в лікарні її постійно тримали в наручниках, що спричинило погіршення стану здоров'я **(Салахов та Ісламова проти України, заява 28005/08);**

– у випадку, коли договірна держава депортує іноземця, який уже наразився або ризикує наразитися в запитуючій країні на явне незабезпечення справедливого судового розгляду його справи, за результатами якого його засудили або можуть засудити до смертної кари **(Коктиш проти України, заява 43707/07).**

Право на захист *(обмеження доступу)* – в пергу чергу суд має встановити вагомість підстав відстрочки доступу до правової допомоги. Критерії таких підстав є суворими з огляду на фундаментальний характер і важливість раннього доступу до правової допомоги, зокрема під час першого допиту підозрюваного, обмеження доступу до такої допомоги дозволяється лише за виняткових обставин, такі обмеження повинні мати тимчасовий характер і ґрунтуватися на індивідуальній оцінці конкретних обставин справи. При оцінці того, чи було доведено наявність вагомих підстав, має значення, чи ґрунтувалося рішення про обмеження доступу до правової допомоги на національному законодавстві та чи були обсяг і зміст будь-яких обмежень достатньо чітко визначені законом, щоб слугувати орієнтиром для прийняття оперативних рішень особами, відповідальними за їх застосування **(Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства, заяви 50541/08, 50571/08, 50573/08, 40351/09).**

Право на захист *(порушення)* – відбувається у випадку наявності факту обмеженого доступу затриманого, підозрюваного до захисника, навіть якщо в результаті цього визнавальних показань отримано не було **(Даянан проти Туреччини, заява 7377/03);**

– засудження обвинуваченого не повинно базуватися виключно або значною мірою на свідченнях, які він не міг оскаржити **(Жогло проти України, заява 17988/02).**

Право на захист (право на правову допомогу) *момент виникнення* – вимоги статті 6 можуть також бути застосовними ще до того, як справу передано на розгляд суду, і тією мірою, якою недотримання таких вимог на самому початку може серйозно позначитися на справедливості відповідного судового розгляду. Спосіб застосування пункту 1 і пункту 3(c) статті 6 на етапі слідства залежить від особливостей відповідного провадження та фактів конкретної справи **(Шабельник проти України, заява 16404/03);**

– стаття 6 Конвенції – особливо її пункт 3 – може застосовуватися ще до того, як справу передано до суду, якщо та тільки тією мірою, якою справедливість суду може бути підірвана початковим недотриманням її положень **(Чопенко проти України, заява 17735/06);**

– Суд постановляє, що для того, щоб право на справедливий судовий розгляд залишалося достатньо «практичним і ефективним», Стаття 6 (1) вимагає, як правило, забезпечення доступу до адвоката з першого допиту підозрюваного поліцією, окрім випадків, коли доведено, що в світлі конкретних обставин кожної справи існують переконливі причини обмеження цього права **(Салдуз проти Туреччини, заява 36391/02).**

Право на конфронтацію *(поняття)* – якщо на будь-якій стадії процесу обвинуваченому не була надана можливість ставити питання особі, яка давала показання проти нього, то він позбавляється права на справедливий судовий розгляд **(Унтерпертінгер проти Австрії, заява 9120/80);**

– засудження особи не може повністю чи вирішальною мірою базуватися на даних, які були повідомлені такою особою, якій сторона захисту не мала змоги поставити питання **(Садак та інші проти Туреччини, заява 29900/96).**

Право на конфронтацію *(виключення – тест Аль-Хавайя)* – якщо обвинувальний вирок базується виключно або вирішальною мірою на показаннях відсутнього свідка, Суд повинен піддати розгляд найбільш суворому контролю. У кожній справі питання полягає в тому, чи є достатні врівноважуючі фактори, включаючи наявність заходів, що допускають справедливу і належну оцінку достовірності доказів. Суд повинен відповісти на три питання:

1) чи було необхідним прийняття показань відсутніх свідків;

2) чи були неперевірені свідчення відсутніх свідків виключною або вирішальною основою обвинувального вироку кожного із заявників;

3) чи були достатні протилежні фактори, включаючи міцні процесуальні гарантії, що забезпечують, щоб кожен судовий процес, який оцінюється в цілому, був справедливим **(Аль-Хавайя і Тахєрі проти Сполученого Королівства, заяви 26766/05 та 22228/06);**

– з огляду на те, що всі три етапи аналізу взаємопов'язані та усі разом використовуються для встановлення, чи було кримінальне провадження у цій справі справедливим в цілому, виявляється доречним проаналізувати відповідні етапи у різній послідовності, зокрема якщо один із таких підходів дасть змогу чітко визначитися щодо справедливості провадження або навпаки **(Сітневський та Чайковський проти України, заяви 48016/06 та 7817/07).**

Право на оскарження в юридичних справах *(обмеження)* – Суд вважає прийнятним, зокрема, те, що у деяких країнах підсудний, який бажає оскаржити рішення суду, інколи повинен отримати на це дозвіл. Однак принципом усталеної практики є те, що будь-які обмеження права на перегляд, що містяться у національному законодавстві, мають за аналогією з правом на доступ до суду, який закріплено пунктом 1 статті 6 Конвенції, переслідувати законну мету та не порушувати саму суть цього права **(Гурепка проти України, заява 61406/00).**

Право на приватне життя *(поняття)* – «приватне життя» – широке поняття, якому неможливо дати вичерпне визначення. Воно охоплює фізичну та психологічну недоторканність особи. Тому воно може включати в себе різні аспекти фізичної та соціальної самоідентифікації особи. Такі елементи як, наприклад, прираховування себе до певної статі, ім'я, а також сексуальна орієнтація та статеве життя, потрапляють у приватну сферу, яка охороняється статтею 8 Конвенції. Крім імені людини, її приватне та сімейне життя може включати в себе інші засоби самоідентифікації особистості та підтримки зв'язків з сім'єю. Важливим елементом приватного життя може бути інформація про стан здоров'я людини. Крім того, Суд вважає, що національна приналежність людини також повинна вважатися частиною її приватного життя. Крім того, стаття 8 Конвенції захищає право людини на особистісний розвиток, а також її право налагоджувати та розвивати стосунки з іншими людьми та з зовнішнім світом. Більше того, поняття приватного життя включає в себе елементи, які стосуються права людини на своє зображення **(S. та Марпер проти Сполученого Королівства, заяви 30562/04, 30566/04).**

Право на свободу – проголошуючи «право на свободу», стаття 5 стосується фізичної свободи людини; її мета полягає в забезпеченні того, щоб жодна особа не могла бути свавільно позбавлена волі. Її положення не стосуються звичайних обмежень свободи

пересування, які регулюються статтею 2 Протоколу № 4 **(Де Томмазо проти Італії, заява 43395/09);**

– різниця між обмеженням свободи пересування, котре є достатньо серйозним для того, щоб кваліфікуватись як позбавлення волі згідно з частиною 1 статті 5, та звичайними обмеженнями свободи пересування, які регламентовані статтею 2 Протоколу № 4, полягає у ступені або інтенсивності прояву, а не в характері або сутності **(Де Томмазо проти Італії, заява 43395/09);**

– позбавлення волі не обмежується класичним випадком тримання під вартою після арешту або засудження, проте може мати багато інших форм **(Гуццарді проти Італії, заява 7367/76).**

Право на свободу та особисту недоторканість *(порушення)* – Суд визнавав порушення пункту 1 статті 5 Конвенції, коли адміністративний арешт, який формально підпадає під дію пункту 1(a) статті 5, використовувався для забезпечення перебування особи під вартою для інших цілей. (**Доронін проти України, заява 16505/02**);

– Суд визнавав порушення пункту 1 статті 5 Конвенції, коли тримання особи під вартою не переслідувало жодної мети, зазначеної в пункті 1 статті 5 Конвенції, і, отже, порушило вимоги цієї статті **(Крейдіч проти України, заява 48495/07).**

Право на судовий перегляд за власним бажанням – Суд повторює, що ключовою гарантією за п. 4 ст. 5 Конвенції є те, що особа, яка примусово утримується у психіатричному закладі, повинна мати право на судовий перегляд за її власним бажанням. П. 4 ст. 5 Конвенції вимагає в першу чергу наявність незалежного правового засобу, за допомогою якого особа, яка утримується, має можливість постати перед суддею, який визначить законність триваючого утримання. Доступ особи, яка утримується, до судді не має залежати від доброї волі адміністрації закладу, де утримується особа, використовуватись за розсудом керівництва медичного закладу **(Горшков проти України, заява 67531/01).**

Право не свідчити проти себе – Суд нагадує, що, хоча право мовчати та право не свідчити проти себе прямо не згадані у статті 6 Конвенції, вони є загальновизнаними міжнародними стандартами, які становлять основу поняття справедливого судового розгляду в розумінні статті 6. Їхнє обґрунтування полягає, зокрема, у захисті обвинуваченого від неналежного примусу з боку органів влади, що сприяє запобіганню судовим помилкам і досягненню цілей статті 6. Право не свідчити проти себе, зокрема, передбачає, що сторона обвинувачення у кримінальній справі має доводити вину обвинуваченого, не вдаючись до доказів, отриманих шляхом примусу чи

тиску всупереч волі обвинуваченого. У цьому сенсі зазначене право тісно пов'язане з презумпцією невинуватості, закріпленою в пункті 2 статті 6 Конвенції **(Сондерс проти Сполученого Королівства, заява 19187/91);**

– ці імунітети (право на свідчити проте себе – *прим.*) не можуть і не повинні перешкоджати врахуванню мовчання обвинуваченого – у ситуаціях, які явно вимагають від нього пояснень, – під час оцінки переконливості доказів, поданих стороною обвинувачення... Не можна стверджувати, що рішення обвинуваченого зберігати мовчання протягом усього кримінального провадження обов'язково не повинно мати жодних наслідків, коли суд, який розглядає справу, оцінює докази проти нього **(Джон Маррей проти Сполученого Королівства, заява, 18731/91);**

– сторона обвинувачення в кримінальній справі, намагаючись довести свою версію щодо обвинуваченого, не може використовувати докази, здобуті за допомогою методів примусу чи утиску всупереч волі обвинуваченого (**Нечипорук і Йонкало проти України, заява 42310/04**).

Презумпція смерті – якщо особа, яка на момент взяття під варту була у доброму здоров'ї, на час звільнення має поранення, то держава повинна надати достовірне пояснення появи цих тілесних ушкоджень, у протилежному ж випадку має застосовуватись стаття 3 Конвенції. Керуючись такими ж міркуваннями, стаття 5 покладає на державу зобов'язання повідомити про місце, у якому перебуває кожна особа, котра взята під варту і, отже, знаходиться в руках влади. Відповідь на питання, чи відсутність достовірного пояснення з боку влади стосовно долі ув'язненого, якщо відсутнє його тіло, може також становити проблему з точки зору статті 2 Конвенції, залежить від сукупності обставин справи, зокрема, від існування достатніх непрямих доказів, заснованих на матеріальних доказах, котрі дозволяють з достатнім ступенем доведеності зробити висновок, що слід презюмувати смерть ув'язненого під час перебування під вартою **(Тімуртас проти Туреччини, заява 23531/94).**

Принцип безпосередності – Суд постановив, що важливим елементом справедливого кримінального провадження також є можливість обвинуваченого провести очну ставку зі свідком за присутності судді, який остаточно вирішує справу. Такий принцип безпосередності є важливою гарантією у кримінальному провадженні, в якому зауваження, зроблені судом про поведінку та надійність свідка, можуть мати важливі наслідки для обвинуваченого. Тому, як правило, зміна складу суду першої інстанції після заслуховування важливого свідка повинна призводити до повторного допиту цього свідка **(П. К. проти Фінляндії, заява 37442/97);**

– проте принцип безпосередності не може розглядатися як заборона будь-якої зміни у складі суду під час розгляду справи. Можуть виникати дуже чіткі адміністративні або процедурні фактори, які унеможливлюють продовження участі судді у справі. Суд зазначив, що можуть бути вжиті заходи для забезпечення того, щоб судді, які продовжують розглядати справу, належним чином розуміли докази та аргументи, наприклад, за допомогою доступних стенограм, якщо надійність свідка, про якого йде мова, не ставиться під сумнів, або за допомогою організації повторного дослідження відповідних аргументів чи допиту важливих свідків новоствореним судом **(Кутіан проти Румунії, заява 53150/12).**

Принцип заборони ретроактивності кримінального закону – стаття 7 Конвенції забороняє у абсолютний спосіб ретроактивне застосування кримінального закону на шкоду зацікавленій особі **(Дель Ріо Прада проти Іспанії, заява 42750/09);**

– принцип заборони ретроактивності кримінального закону застосовується як до положень, що визначають правопорушення **(Васіляускас проти Литви, заява 35343/05),** так і до тих, що встановлюють покарання **(Джаміль проти Франції, заява 15917/89);**

– навіть після проголошення остаточного покарання або протягом його виконання заборона ретроактивності покарання перешкоджає тому, аби законодавець, адміністративні органи або суди змінювали міру призначеного покарання ретроактивно і на шкоду засудженому **(Дель Ріо Прада проти Іспанії, заява 42750/09).**

Принцип захисту від свавілля – тривале тримання під вартою без визначення в рішенні суду відповідних підстав визнається несумісним з принципом захисту від свавілля **(Соловей і Зозуля проти України, заяви 40774/02 і 4048/03).**

Принцип правової визначеності – принцип правової визначеності вимагає від національних органів влади поваги до обов'язкового характеру остаточного судового рішення. Захист від дублювання кримінального провадження є однією з конкретних гарантій, пов'язаних із загальною гарантією справедливого судового розгляду у кримінальному провадженні згідно зі статтею 6 Конвенції **(Братякін проти Росії, заява 72776/01);**

– проте вимоги правової визначеності не є абсолютними. У кримінальних справах вони повинні оцінюватися з урахуванням, наприклад, статті 4 § 2 Протоколу № 7, який чітко дозволяє державі відновлювати справу у зв'язку з появою нововиявлених обставин або якщо виявлено суттєві недоліки у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи. Однак, дотримання

вимог статті 4 Протоколу № 7 саме по собі не є достатнім для встановлення дотримання вимог справедливого судового розгляду відповідно до статті 6 Конвенції **(Нікітін проти Росії, заява 50178/99);**

– принцип правової визначеності також гарантує певну стабільність у правових ситуаціях і сприяє довірі суспільства до судів. З іншого боку, збереження суперечливих судових рішень може створити стан правової невизначеності, що може зменшити довіру суспільства до судової системи, в той час як така довіра, безперечно, є однією з найважливіших складових існування держави, заснованої на верховенстві права. Однак вимоги правової визначеності та захист законної довіри громадськості не обумовлюють набуте право на узгодженість прецедентного права та розвиток прецедентного права, сам по собі, не суперечить належному здійсненню правосуддя, оскільки нездатність підтримувати динамічний та еволюційний підхід може зашкодити реформам або вдосконаленню **(Борг проти Мальти, заява 37537/13).**

Принцип презумпції невинуватості *(поняття)* – тягар доведення вини обвинуваченого покладається на обвинувачення, а всі сумніви повинні тлумачитися на його користь. Обвинувач має повідомити обвинуваченому про докази, що є проти нього, для того, щоб він міг підготувати та надати доводи на свій захист, і, врешті-решт, обвинувачення повинно надати докази, достатні для визнання його винуватим **(Барбера, Мессегуе і Джабардо проти Іспанії, заява 10590/83).**

Принцип презумпції невинуватості *(приклади порушення)* – принцип презумпції невинуватості не лише забороняє передчасне висловлення думки самим судом про те, що особа, «яку обвинувачено у вчиненні злочину», є винною, тоді як це ще не доведено відповідно до закону, а й поширюється на заяви, що їх роблять інші державні посадові особи стосовно проваджень, що тривають, у кримінальних справах і які спонукають громадськість до думки про вину підозрюваного та визначають наперед оцінку фактів компетентним судовим органом **(Шагін проти України, заява 20437/05);**

– право на презумпцію невинуватості забороняє передчасне вираження самим судом думки про те, що «той, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення», є винним, до того, як це було доведено відповідно до закону самим судом. Сталий підхід Суду щодо права на презумпцію невинуватості полягав у тому, що порушення цього положення матиме місце, якщо судове рішення або заява посадової особи щодо особи, обвинуваченої у вчиненні кримінального злочину, відображає думку про її вину до того, як вона буде доведена відповідно до закону **(Пантелеєнко проти України, заява 11901/02).**

Принцип пропорційності при вирішенні питання щодо тримання під вартою – межі перевірки на пропорційність, що має застосовуватися у кожній справі, залежать від виду тримання під вартою, про який йдеться **(Руслан Яковенко проти України, заява 5425/11);**

– оцінка пропорційності позбавлення особи свободи полягає у тому, що вона обумовлює існування обґрунтованого рішення, яким здійснюється оцінка відповідних аргументів «за» і «проти» звільнення **(Таран проти України, заява 31898/06).**

Принцип пропорційності при обмежені прав – Суд, по-перше, повинен переконатися, що у відповідному національному законодавстві та на практиці особи забезпечені належними гарантіями від зловживань. По-друге, Суд повинен розглянути обставини кожної справи, щоб з'ясувати, чи в конкретній справі відповідне втручання було пропорційним цілі, яку воно переслідувало **(Камензінд проти Швейцарії, заява 21353/93).**

Принцип процесуальної рівності сторін – вимагає, щоб кожній стороні надавалась розумна можливість представляти свою позицію за таких обставин, які не ставлять цю сторону в суттєво невигідне становище по відношенню до протилежної сторони. Також передбачає надання сторонам судового процесу можливості ознайомитись з усіма пред'явленими доказами і зауваженнями та прокоментувати їх, навіть якщо вони надані незалежним представником державної юридичної служби з метою здійснення впливу на рішення суду **(Жук проти України, заява 45783/05).**

Принцип публічності – публічність провадження захищає підсудного від таємного правосуддя, на яке не поширюється контроль громадськості; вона є також одним із засобів, який допомагає зберегти довіру до судів. Завдяки прозорості, яку вона надає відправленню правосуддя, публічність дозволяє втілювати мету статті 6 § 1 – справедливий судовий розгляд, гарантованість якого є одним із принципів кожного демократичного, у розумінні Конвенції, суспільства **(Ріпан проти Австрії, заява 35115/97);**

– із принципу публічності провадження в судових органах випливають два різні аспекти: здійснення публічних судових дебатів і публічне проголошення рішень і вироків **(Тірсе і інші проти Сан-Марино, заяви 24954/94, 24971/94 та 24972/94).**

Принцип equality of arms – вироблена прецедентною практикою Суду концепція, яка вимагає дотримання розумного балансу між сторонами, кожна сторона повинна мати розумну можливість представити свої докази у справі без будь-яких істотних недоліків відносно іншої сторони **(Булут проти Австрії, заява 17358/90).**

Причини затримання – будь-яка затримана особа повинна бути повідомлена простою, доступною мовою, яку вона розуміє, про основні правові та фактичні підстави її затримання, щоб бути в змозі оскаржити до суду його законність згідно з пунктом 4 статті 5 Конвенції. Хоча ця інформація повинна бути доведена до особи «негайно», в цілому, вона не повинна надаватись саме працівником міліції, що здійснює затримання, та саме у момент затримання. Ця інформація повинна надаватися затриманим особам в адекватний спосіб з тим, щоб особа знала причини позбавлення її свободи **(Кабулов проти України, заява 41015/04).**

Провокація до вчинення злочину – підбурювання з боку поліції має місце тоді, коли відповідні працівники правоохоронних органів або особи, які діють за їхніми вказівками, не обмежуються пасивним розслідуванням, а з метою встановлення злочину, тобто отримання доказів і порушення кримінальної справи, впливають на суб'єкта, схиляючи його до вчинення злочину, який в іншому випадку не був би вчинений **(Раманаускас проти Литви, заява 74420/01);**

– провокація з боку поліції відбувається в тих випадках, коли співробітники правоохоронних органів або особи, що діють за їх дорученням, не обмежуються розслідуванням злочинної діяльності переважно пасивно, а впливають, підбурюють до вчинення злочину, яке інакше не було б скоєно, щоб можна було встановити факт злочину, тобто отримати докази його здійснення і почати кримінальне переслідування **(Раманаускас проти Литви, заява 74420/01);**

– Суд також відзначав у своїй прецедентній практиці, що негласні операції повинні проводитися пасивним шляхом за відсутності тиску на заявника для вчинення ним злочину за рахунок таких засобів, як прийняття на себе ініціативи в контактах із заявником, наполегливе спонукання, обіцянку фінансової вигоди або звернення до почуття жалю заявника **(Носко і Нефедов проти Росії, заява 5753/09 та 11789/10).**

Провокація до вчинення злочину *(межі застосування)* – якщо діяльність негласних агентів усе ж можлива за наявності чітких обмежень та гарантій від зловживань, використання доказів, отриманих унаслідок підбурювання з боку поліції, не можна виправдати суспільним інтересом, оскільки в такому випадку обвинувачений із самого початку може бути позбавлений права на справедливий судовий розгляд справи **(Раманаускас проти Литви, заява 74420/01);**

– використання негласних агентів має бути обмеженим і забезпеченим гарантіями **(Тейксейра де Кастро проти Португалії, заява 25829/94).**

Провокація до вчинення злочину *(методологія оцінки)* – включає першочергово перевірку існування небезпідставної скарги, що

заявник був підданий підбурюванню з боку органів державної влади. У зв'язку з цим, щоб перейти до подальшої оцінки, Суд повинен переконатися, що відповідна ситуація передбачувано підпадає під категорію «справ про провокацію злочину». Якщо Суд переконається, що скарга заявника підлягає розгляду в межах категорії «справ про провокацію злочину», він перейде, в якості першого кроку, до оцінки матеріального аспекту підбурювання. Якщо під час перевірки матеріального аспекту підбурювання, на підставі наявної інформації Суд зможе з достатнім ступенем впевненості встановити, що національні органи влади розслідували діяльність заявника по суті пасивно і не підбурювали його до вчинення злочину, цього зазвичай буде достатньо для висновку Суду, що подальше використання у кримінальному провадженні щодо заявника доказів, отриманих у результаті проведення негласної слідчої дії, не порушуватиме питання за пунктом 1 статті 6 Конвенції. Проте, якщо висновки Суду під час перевірки матеріального аспекту є непереконливими у зв'язку з браком інформації в матеріалах справи, відсутність розкриття або суперечності в інтерпретації сторонами подій, або якщо на підставі перевірки матеріального аспекту Суд вважає, що заявник був підданий підбурюванню всупереч пункту 1 статті 6 Конвенції, Суд повинен перейти, в якості другого кроку, до перевірки процесуального аспекту підбурювання. Суд застосовує цю перевірку для визначення, чи вжили національні суди необхідні заходи для розкриття обставин небезпідставної скарги на підбурювання, та чи були зроблені відповідні висновки згідно з Конвенцією у випадку встановлення, що мало місце підбурювання, або недоведення стороною обвинувачення відсутності підбурювання **(Яхимович проти України, заява 23476/15).**

Провокація (непряма) до вчинення злочину *(поняття)* – це ситуація, при якій особа безпосередньо не контактує з працівниками поліції, які працюють під прикриттям, проте залучається до вчинення правопорушення співучасником, якого безпосередньо спровокували органи поліції на вчинення злочину **(Акбай та інші проти Німеччини, заява 40495/15).**

Провокація (непряма) до вчинення злочину *(ознака)* – Судом були встановлені наступні критерії для оцінки законності такої діяльності: 1) чи було передбачуваним для поліції, що особа, яка безпосередньо схиляється до вчинення злочину, буде контактувати з іншими особами для участі у злочині; 2) чи визначалась діяльність цих осіб також поведінкою поліцейських; 3) чи розглядались ці особи національними судами як співучасники злочину **(Акбай та інші проти Німеччини, заява 40495/15).**

Процесуальна справедливість – передбачає відсутність єдиного незмінного стандарту, що застосовується незалежно від контексту, фактів і обставин до особи згідно п. 4 статті 5 Конвенції. Хоча не завжди є необхідність у тому, щоб процедура за пунктом 4 статті 5 Конвенції супроводжувалась такими ж гарантіями, які вимагаються статтею 6 Конвенції у кримінальному чи цивільному судочинстві, вона повинна мати судовий характер і забезпечувати гарантії, які є належними при застосуванні цього виду позбавлення свободи. Забезпечення особі, позбавленій свободи, можливості бути заслуханою особисто або через певні форми представництва, є однією з основоположних гарантій процедури, що застосовуються при вирішенні питань позбавлення свободи **(Закшевський проти України, заява 7193/04).**

Психічно хвора особа – згідно з практикою Суду особа не може бути позбавлена волі як «психічно хвора», якщо не дотримано трьох нижченаведених мінімальних умов: по-перше, має бути достовірно доведено, що особа є психічно хворою; по-друге, психічний розлад повинен бути такого виду або ступеня, що слугує підставою для примусового тримання у психіатричній лікарні; по-третє, обґрунтованість тривалого тримання у психіатричній лікарні залежить від стійкості такого захворювання **(Вінтерверп проти Нідерландів, заява 6301/73).**

– Р –

Ранній доступ до правової допомоги – для того, щоб скористатись своїм правом на захист, обвинуваченому зазвичай дозволяється повною мірою користуватися допомогою захисника з початкових стадій провадження, оскільки національне законодавство може передбачати наслідки поведінки обвинуваченого на початкових стадіях допитів у поліції, які відіграватимуть вирішальну роль для перспектив захисту на будь-яких пізніших стадіях кримінального провадження. Суд визнає, що на цьому етапі провадження обвинувачений часто опиняється в особливо вразливому становищі та у більшості випадків це може бути належним чином компенсовано лише допомогою захисника, завдання якого, серед іншого, полягає у допомозі забезпеченню дотримання права обвинуваченого не свідчити проти себе. Суд наголошує на тому, що справедливість провадження насправді вимагає надання обвинуваченому можливості отримати весь інструментарій послуг, безпосередньо пов'язаних з правовою допомогою. Більше того, обмеження доступу затриманого підозрюваного до захисника може порушити права захисту, навіть якщо в результаті цього визнавальних показань отримано не було **(Саранчов проти України, заява 2308/06).**

Ретроспективне обґрунтування обмеження прав людини *(обмеження)* – незважаючи на чітку вимогу в національному законодавстві про те, що дозволи на таємне спостереження мають бути обґрунтовані, національні суди запровадили можливість наводити такі підстави ретроспективно (зі зворотною дією, ретроспективне обґрунтування) у випадках, коли уповноважені органи з самого початку цього не зробили. Саме ця практика обходу вимоги навести підстави на початковому етапі надання такого дозволу та погодження з тим, що вони також можуть бути наведені пізніше під час провадження, відкрило шлях до свавілля, що суперечить гарантіям згідно зі статтею 8 Конвенції. Суд не може не визнати, що така ж проблема є суттю і цієї справи. Це так, не залежно від того, чи була суперечливою попередня національна прецедентна практика, або ж можливість аргументації зі зворотною дією (ретроспективне обґрунтування) була вперше введена лише в контексті розглянутої справи. Що стосується практики сприйняття ретроспективно наданих аргументів, Суд зазначає, що ефективність гарантії попереднього контролю та зобов'язання наведення підстав може не співпадати, якщо обов'язок попереднього дослідження та наведення підстав замінити можливістю навести такі доводи пізніше на стадії судового розгляду, де суди неминуче отримають більше інформації про те, як було вчинено можливі злочини. Це не просто проміжок часу, а інший процесуальний контекст, в якому будуть наведені такі підстави, що й вимагає такої обережності **(Ліблік проти Естонії, заява 173/15).**

Ризик, для недопущення яких допускається тримання під вартою – аргументи «за» і «проти» звільнення (з-під варти), включаючи ризик того, що обвинувачений може перешкоджати належному провадженню у справі, не повинні оцінюватись абстрактно (in abstracto), але мають підтверджуватися фактичними даними. Ризик того, що обвинувачений може переховуватися, не може оцінюватися виключно на підставі ступеня тяжкості можливого покарання. Він має оцінюватися з урахуванням ряду інших відповідних факторів, які можуть або підтвердити існування небезпеки переховування, або довести, що така можливість є настільки незначною, що може не виправдати досудове тримання під вартою **(Подвезько проти України, заява 74297/11).**

Рівність сторін – рівність сторін є одним з невід'ємних елементів поняття справедливого судового розгляду. Вона вимагає, аби кожна сторона бачила, що їй надано розумні можливості представити свій інтерес за умов, які не ставлять її у несприятливе становище, порівняно із супротивником **(Оджалан проти Туреччини, заява 5980/07).**

Розкриття доказів – доступ до доказів є доречним питанням, якщо це має важливе значення для обвинувачень, висунутих проти особи. Це стосується випадків, коли докази використовувалися та на них покладалися для визначення винуватості, або в них містилися такі відомості, які могли б дозволити реабілітуватися або зменшити покарання. Відповідно докази в цьому контексті – це не лише докази, які безпосередньо стосуються фактів конкретної справи, але й інші докази, які можуть стосуватися допустимості, достовірності та повноти перших **(Матановіч проти Хорватії, заява 2742/12).**

Розмір застави – розмір застави повинен бути встановлений з огляду на особу підсудного, належну йому власність, його стосунки з поручителями, іншими словами, з огляду на впевненість у тому, що перспектива втрати застави або заходів проти його поручителів у випадку його неявки до суду буде достатньою для того, щоб стримати його від втечі **(Ноймайстер проти Австрії, заява 1936/63);**

– Суд визнав порушенням пункту 3 ст. 5 Конвенції обрахування розміру застави виключно на підставі розміру шкоди, завдання якої ставилося у вину заявникові та підкреслив, що «гарантії, передбачені пунктом 3 ст. 5 Конвенції, мають на меті забезпечення присутності обвинуваченого в судовому засіданні та калькуляція його розмірів не повинна проводитися, як це мало місце в даному випадку, в залежності від суми збитку, що підлягає відшкодуванню в разі засудження заявника» **(Ноймайстер проти Австрії, заява 1936/63);**

– органи влади повинні докладати максимум зусиль як для встановлення належного розміру застави, так і під час вирішення питання про необхідність продовження тримання під вартою. Крім того, розмір застави, має бути належним чином обґрунтовано у рішенні про визначення застави і повинна враховувати майновий стан обвинуваченого. Нездатність національних судів оцінити здатність заявника сплатити необхідну суму може викликати виявлення Судом порушення **(Гафа проти України, заява 54335/14);**

– хоча національне законодавство дозволяло суду у «виключних випадках» встановлювати більші розміри застави, таке рішення мало передбачати ретельний аналіз обставин справи для обґрунтування її «виключного» характеру **(Істоміна проти України, заява 23312/15)**.

Розумність строку кримінального провадження *(критерії)* – встановлюючи, чи була тривалість кримінального провадження розумною, Суд бере до уваги, зокрема, складність справи, поведінку заявника, а також відповідних адміністративних і судових органів **(Кьоніг проти Німеччини, заява 6232/73);**

Складність справи: вона може залежати, наприклад, від переліку статей обвинувачення, кількості осіб, залучених до провадження,

таких як обвинувачені і свідки, або ж від міжнародного виміру даного судового процесу **(Ноймайстер проти Австрії, заява 1936/63);**

– справа є особливо складною, якщо підозри стосуються злочинів «білих комірців», таких як, наприклад, широкомасштабне шахрайство, до якого залучаються численні комерційні організації, або складні транзакції з метою уникнути контролю слідчих органів, що потребує проведення складних бухгалтерських і фінансових експертиз **(С. П. та інші проти Франції, заява 36009/97);**

Поведінка заявника: стаття 6 Конвенції не вимагає від заявника активної співпраці з судовими органами. Не можна також звинувачувати його і в тому, що він повністю скористався передбаченими внутрішнім правом засобами правового захисту. Водночас, його поведінка є об'єктивним фактом, за який держава-відповідач не може нести відповідальність, і який слід брати до уваги, аби відповісти на питання про те, чи провадження перевищило розумний строк **(Екле проти Німеччини, заява 8130/78);**

Поведінка відповідних державних органів: стаття 6 § 1 зобов'язує держав-учасниць організувати свою судову систему у такий спосіб, аби суди усіх рівнів могли виконувати усі її вимоги **(Абдоелла проти Нідерландів, заява 12728/87);**

Важливість провадження для заявника також слід взяти до уваги, аби оцінити розумність тривалості провадження. Наприклад, взяття особи під варту як запобіжний захід є обставиною, яку слід взяти до уваги для визначення того, чи рішення щодо обґрунтованості обвинувачення було проголошене у розумний строк **(Абдоелла проти Нідерландів, заява 12728/87);**

однак сам факт того, що заявник є публічною особою і що справа привернула значну увагу ЗМІ, сам по собі не є гарантією ухвали про те, що справа заслуговує пріоритетного розгляду **(Ліблік та інші проти Естонії, заява 173/15).**

Розумність строку кримінального провадження *(межі)* – починається з моменту пред'явлення особі «обвинувачення», іншими словами – з моменту, коли компетентний орган офіційно заявляє про вчинення нею злочину. Це визначення також відповідає критерію, за яким визначається, коли «становище [підозрюваного] було суттєво підірвано». Що стосується закінчення «відповідного строку» у кримінальних справах, цей строк, який визначається за пунктом 1 статті 6 Конвенції, охоплює весь час, протягом якого здійснювалося відповідне провадження, включаючи час будь-якого оскарження рішень **(Меріт проти України, заява 66561/01);**

– Суд нагадує, що у кримінальних справах «розумний строк», передбачений статтею 6 параграфа 1 Конвенції, починається з того часу, коли особі було пред'явлено обвинувачення: це може статись як

до моменту розгляду справи в суді, так і з дня арешту, дня, коли відповідна особа була офіційно повідомлена, що проти неї висунуте обвинувачення у справі, або з дня, коли було розпочато попереднє слідство **(Меріт проти України, заява 66561/01).**

Розумність строку тримання під вартою – не може оцінюватися абстрактно. Вона має оцінюватися в кожному окремому випадку залежно від особливостей конкретної справи, причин, про які йдеться у рішеннях національних судів, переконливості аргументів заявника, викладених у його клопотанні про звільнення. Продовження тримання під вартою може бути виправдано тільки за наявності конкретного суспільного інтересу, який, незважаючи на презумпцію невинуватості, превалює над принципом поваги до свободи особистості **(Харченко проти України, заява 40107/02);**

– передусім саме національні судові органи мають подбати про те, щоб тривалість попереднього ув'язнення обвинуваченого у відповідній справі не перевищила розумного строку. Для цього вони мають дослідити всі факти на користь і проти існування реального суспільного інтересу, який, за належного врахування принципу забезпечення презумпції невинуватості, виправдовує відхід від вимоги забезпечення поваги до особистої свободи, і викласти ці міркування у своїх рішеннях про подовження строку тримання під вартою. Саме на підставі таких міркувань, викладених у відповідних рішеннях судів, Суд має визначити, чи є у справі порушення пункту 3 статті 5 Конвенції **(Сергій Волосюк проти України, заява 1291/03);**

– не розглянувши конкретні факти або альтернативні триманню під вартою запобіжні заходи, та посилаючись головним чином і постійно на тяжкість обвинувачень, органи державної влади продовжували строк тримання заявниці під вартою до розгляду справи судом на підставах, які для обґрунтування тривалості тримання під вартою не можуть вважатися «достатніми» **(Штепа проти України, заява 16349/17).**

Роль судів різної ієрархії в судовій системі – саме Верховний Суд повинен був перевірити, чи являвся суд першої інстанції, як того вимагає п. 1 ст. 6 Конвенції, «неупередженим судом» в сенсі цього положення. Суду касаційної інстанції належало використати комплекс заходів, наявних в його розпорядженні, щоб усунути сумніви відносно реальності і характеру тверджень заявника **(Тимофєєв проти Росії, заява 58263/00).**

– С –

Свавілля *(при триманні під вартою)* – не обмежується недотриманням норм національного права, внаслідок чого позбавлення волі може бути правомірним у рамках національного законодавства, але при цьому є свавільним і, отже, суперечити вимогам Конвенції. Одним загальним принципом, встановленим в прецедентній практиці, є те, що тримання під вартою є «свавільним», якщо, незважаючи на дотримання національного законодавства, присутній елемент недобросовісності або обману з боку органів влади **(Колесін проти Росії, заява 72885/10).**

Свавільність тримання під вартою – має місце, коли, незважаючи на дотримання букви національного закону, має місце недобросовісність або введення в оману органами влади, або коли органи влади нехтують спробами правильного застосування відповідного законодавства **(Моорен проти Німеччини, заява 11364/03).**

Свідок – поняття «свідок», якими б не були визначення у національному праві, має в системі Конвенції автономне значення **(Дамір Сібгатуллін проти Росії, заява 1413/05);**

– якщо повідомлення може суттєво обґрунтувати визнання підозрюваного винним, то воно є свідченням на користь обвинувачення, і до нього застосовуються гарантії, передбачені статтею 6 §§ 1 і 3 d) Конвенції **(Каste і Матізен проти Норвегії, заяви 18885/04 та 21166/04);**

– це може включати, наприклад, докази, надані особою в контексті процедури впізнання або очної ставки з підозрюваним **(Ванфулі проти Росії, заява 24885/05);**

– це поняття включає й інших обвинувачених **(Трофімов проти Росії, заява 1111/02),** потерпілих **(Владімір Романов проти Росії, заява 41461/02),** експертів **(Доорсон проти Нідерландів, заява 20524/92),** і офіцерів поліції **(Юрек і Юрек проти Туреччини, заява 74845/12).**

Справедливе провадження *(порушення)* – ігнорування конкретного, доречного і важливого аргументу обвинуваченого **(Нечипорук і Йонкало проти України, заява 42310/04).**

Справедливий судовий розгляд *(наслідки порушення)* – Суд зазначає, що у випадку, коли особу, як це мало місце у цій справі, було засуджено за результатами судового розгляду, який не відповідав вимогам Конвенції щодо справедливості, належним способом виправлення

такого порушення може в принципі бути новий розгляд, перегляд або відновлення провадження за вимогою заявника **(Жизіцький проти України, заява 57980/11).**

Суд – дисциплінарний або адміністративний орган може мати ознаки «суду» у автономному значенні, яке має це поняття у статті 6 Конвенції, хоча у внутрішньо-правовій системі він може і не називатись «трибуналом» або «судом». В юриспруденції Європейського суду поняття «суду» визначається з огляду на його функції відправлення правосуддя, тобто вирішення питань, віднесених до його компетенції, на підставі правових норм і шляхом належно проведеного процесу. Він має відповідати й іншим вимогам: незалежності, зокрема щодо виконавчої влади, неупередженості, тривалості мандату його членів, процесуальним гарантіям, деякі з котрих перелічені у тексті самої статті 6 § 1 **(Белілос проти Швейцарії, заява 10328/83).**

Суд, встановлений законом – такий орган, не встановлений відповідно до волевиявлення законодавця, буде неодмінно позбавлений легітимності, яка необхідна в демократичному суспільстві для вирішення спорів між приватними особами **(Лавентс проти Латвії, заява 58442/00);**

– вислів «встановлений законом» стосується не лише правових підстав самого існування «суду», але й дотримання цим судом особливих правил, якими він має керуватись, а також складу суду у кожній справі **(Посохов проти Росії, заява 63486/00).**

– Т –

Тримання під вартою *(гарантії законності)* – особи, яких тримають під вартою, повинні мати право на доступ до процедури оперативного перегляду законності продовжуваного тримання під вартою із врахуванням їх конкретного становища та обставин справи. Суд визнав необґрунтованою відмову у задоволенні клопотання без будь-якого обґрунтування, а попередні відмови були аргументовані лише тим, що заявник, перебуваючи на свободі може продовжити вчиняти злочини або перешкоджати встановленню істини. **(Гудзь проти України, заява 25032/11);**

– коли національні суди продовжують застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, щоразу використовуючи схожі, якщо не сказати шаблонні, формулювання, не продемонструвавши, що вони насправді зважають на плин часу, тоді порушуються вимоги пункту 3 статті 5 Конвенції **(Баришевський проти України, заява 71660/11);**

– після спливу певного проміжку часу (досудового розслідування, судового розгляду) навіть обґрунтована підозра у вчиненні злочину не може бути єдиним виправданням тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого, а тому слідчому судді, суду у разі задоволення клопотання про обрання або продовження терміну застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою необхідно чітко зазначити у судовому рішенні про наявність іншої підстави (підстав) або ризику **(Єлоєв проти України, заява 17283/02).**

Тримання під вартою неповнолітнього – має застосовуватись до неповнолітнього лише у виняткових випадках, як крайня міра, з визначенням якомога коротших термінів такого тримання та із забезпеченням періодичного перегляду через короткі проміжки часу підстав для його застосування чи продовження **(Ассенов та інші проти Болгарії, заява 24760/94).**

– У –

Умови позбавлення свободи – практика тримання обвинувачених під вартою без конкретного юридичного підґрунтя або за відсутності чітких правил, які б регулювали такі питання, внаслідок чого такі особи можуть бути позбавленими свободи протягом необмеженого строку без відповідного дозволу суду, – несумісна з принципом юридичної визначеності та принципом захисту від свавілля, які червоною ниткою проходять через Конвенцію і принцип верховенства права **(Гаважук проти України, заява 17650/02);**

– правова ситуація, коли обвинуваченого тримають під вартою протягом невизначеного часу без відповідної судової санкції на продовження тримання його під вартою і лише на тій підставі, що він ознайомлюється з матеріалами справами, не сумісна з вимогами статті 5 Конвенції **(Микола Кучеренко проти України, заява 16447/04).**

Утримання осіб, які мають психологічні розлади – їх може бути позбавлено волі або з метою проведення медичного лікування, або у зв'язку з потребами, що вимагає суспільство, або у зв'язку з медичними та суспільними підставами разом... основна причина, чому Конвенція дозволяє позбавити волі осіб, зазначених у п. 1 «е» ст. 5 Конвенції, полягає не тільки в тому, що вони можуть представляти небезпеку для суспільства, а ще й у тому, що їх власні інтереси можуть потребувати їх утримання **(Горшков проти України, заява 67531/01).**

– Щ –

Що принижують гідність умови тримання – недостатність особистого простору (2,86 кв. м) у заявника під час тримання його під вартою у камері, сама по собі порушує питання за статтею 3 Конвенції. Також, незважаючи на відсутність попередніх судимостей заявника, а також те, що він підозрювався у вчиненні ненасильницького злочину, заявника, широко відомого політика, тримали на лаві за металевими ґратами впродовж усіх засідань суду. У зв'язку з цим Суд дійшов висновку, що заходи безпеки у залі суду з огляду на їх сукупний вплив були за даних обставин надмірними та могли безсумнівно сприйматися заявником і громадськістю як такі, що принижують гідність **(Луценко проти України, заява 6492/11);**

– серйозний брак простору у в'язничних камерах вважається дуже впливовим чинником та може становити порушення як сам по собі, так і у сукупності з іншими недоліками **(Уржанов проти України, заява 24392/06).**

– Ю –

Юридична визначеність *(принцип)* – сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою – домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі. Повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися для виправлення судових помилок і недоліків, а не задля нового розгляду справи. Таку контрольну функцію не слід розглядати як замасковане оскарження, і сама лише ймовірність існування двох думок стосовно предмета спору не може бути підставою для нового розгляду справи. Відхід від цього принципу можливий лише тоді, коли цього вимагають відповідні вагомі й непереборні обставини **(Христов проти України, заява 24465/04).**

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

Використання практики Європейського суду з прав людини у кримінальному провадженні : навчально-практичний компендіум / І. В. Гловюк, М. М. Стоянов, В. А. Завтур. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 420 с.

Віткаускас Довидас, Диков Григорій. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини : посібник для юристів. Видання 2-ге, підготовлене Довидасом Віткаускасом. Рада Європи, 2018. URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/06/spravedlyviy-sud-ECHR_UKR.pdf.

Віткаускас Довідас. Право на повагу до приватного життя відповідно до статті 8 Європейської Конвенції захисту прав людини та основних свобод. Європейський простір. URL: https://eu.prostir.ua/data?t=1&q=1629

Довідник із застосування статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). 2013. 72 с. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf

Довідник із застосування статті 7 Європейської конвенції з прав людини. Ніякого покарання без закону: принцип встановлення законом кримінальних правопорушень і покарань. 2017. 26 с. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_7_UKR.pdf

Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини. Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції. 2018. 118 с. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_UKR.pdf

Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини: навч. посіб. / Т. І. Дудаш. 2-ге вид., змін. і допов. Київ : Алерта, 2014. 488 с.

Кейп Ед, Наморадзе Заза. Ефективність захисту у кримінальному процесі у країнах Східної Європи. Болгарія, Грузія, Литва, Молдова, Україна. К.: Міжнародний фонд «Відродження», 2012. 516 с. URL: http://www.irf.ua/knowledgebase/news/efektivnist_zakhistu_u_kriminalnomu_protsesi_u_krainakh_skhidnoi_evropi_bolgariya_gruziya_litva_moldova_ukraina/files/ukr/programs/rol/zahist_v5_press.pdf

Макбрайд Джеремі. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : «К. І.С.», 2010. 576 с.

Посібник за статтею 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Захист власності. 2019. 75 с.

URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/07/Guide_Art_1_Protocol_1_UKR_-2019.pdf

Посібник за статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Право на повагу до приватного в сімейного життя / переклад О. Дроздова та О. Дроздової. 2018. 83 с. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/1259d4263dac852ef056_file.pdf

Посібник зі статті 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Право не бути притягненим до суду або покараним двічі. 2017. 20 с. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_4_Protocol_7_UKR.pdf

Посібник зі статті 5 – право на свободу та особисту недоторканність. 2019. 74 с. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf

Правові позиції Європейського суду з прав людини : аналітичний огляд / О. М. Дроздов, О. В. Дроздова; за заг. ред. О. М. Дроздова, М. С. Ковтун, В. І. Ковтуна. Харків : Видавничий будинок «Фактор», 2018. 624 с.

Практика ЄСПЛ. Український аспект. Інтернет-ресурс / О. М. Дроздов, О. В. Дроздова. URL: https://www.echr.com.ua

Слуцька Т. І. 250 правових позицій ЄСПЛ у кримінальному провадженні: оновлена, систематизована добірка (14.01.2019). Протокол: юридичний інтернет-ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/250_pravovih_pozitsiy_espl_u_kriminalnomu_provadgenni_onovlena_sistematizovana_dobirka/

Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.

Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights. Right to life. 2021. 55 p. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_ENG.pdf

Наукове видання

ДОВІДНИК ТЕРМІНІВ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ З ПИТАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Видання 2-ге, доповнене і перероблене

Укладачі:
Л. І. Аркуша, В. К. Волошина, В. А. Завтур, В. В. Сидорчук, М. М. Стоянов, О. О. Торбас, І. В. Шугалевич

Дизайн обкладинки *Анастасія Юдашкіна*
Технічний редактор *Оксана Гринюк*
Верстання *Юлія Семенченко*

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 29.10.2026 р. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Bandera Pro. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 2,90. Наклад 300. Замовлення № 088-1026.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7653 від 18.08.2022 р.